

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Austėjos Marcinkevičiūtės,
V kurso, baudžiamosios teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas
Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje
Implementation of the Privilege Against Self-Incrimination
in Lithuanian Criminal Procedure Law**

Vadovas: doc. dr. Remigijus Merkevičius

Recenzentas: partnerystės prof. dr. Gintaras Goda

Vilnius
2024

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe pateikiama galiojanti privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimo tvarka Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Šio išsikeltos tikslo pasiekama atskirai aptariant savęs nekaltinimo privilegijos istorinę vystymosi raidą, šios privilegijos svarbą, turinį ir dabartinę reguliavimą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Taip pat itin didelį dėmesį skiriamas esamiems probleminiams šios privilegijos įgyvendinimo ir taikymo aspektams Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje.

Pagrindiniai žodžiai: savęs nekaltinimo privilegija, teisė savęs nekaltinti, teisė tylėti, *nemo tenetur se ipsum accusare*, Lietuvos baudžiamojo proceso teisė.

This paper outlines the current procedure for the implementation of the privilege against self-incrimination in Lithuanian criminal procedure law. This objective is achieved by separately discussing the historical development of the privilege of self-incrimination, the importance and content of this privilege, and the current regulation of this privilege in Lithuanian criminal procedure law. In addition, particular attention is paid to the existing problematic aspects of the implementation and application of this privilege in Lithuanian criminal procedure law.

Keywords: privilege against self-incrimination, right against self-incrimination, right to remain silent, *nemo tenetur se ipsum accusare*, Lithuanian criminal procedure law.

TURINYS

IŽANGA.....	2
1. Privilegijos savęs nekaltinti baudžiamajame procese ištakos.....	5
1.1. Privilegijos savęs nekaltinti atsiradimo prielaidos ir istorinė vystymosi raida tarptautinėje teisėje.....	5
1.2. Privilegijos savęs nekaltinti istorinė vystymosi raida Lietuvoje.....	6
2. Privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje.....	9
2.1. Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo reikšmė baudžiamajame procese ...	10
2.2. Savęs nekaltinimo privilegijos turinys	15
2.3. Savęs nekaltinimo privilegijos realizavimo tvarka	16
3. Privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimo Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje problematika..	23
3.1. Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo pažeidimai	23
3.2. Privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimo iššūkiai Rekomendacijų kontekste.....	28
IŠVADOS.....	37
PASIŪLYMAI.....	39
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	40
SANTRAUKA	46
SUMMARY.....	47

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas. Tas, kas yra žiūrėjęs kriminalinį filmą ar serialą, ko gero, bent kartą yra girdėjęs juose dažnai kartojamą frazę: „Jūs turite teisę tylėti. Viskas, ką pasakysite, gali būti panaudota prieš jus teisme“, kuri JAV dar įvardinama kaip „Mirandos išpėjimas“ (Liberties, 2014). Teisė neduoti parodymų prieš save bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje yra teisingo proceso pagrindas ir viena iš teisės į teisingą procesą garantijų, pripažįstama pagal visuotinai priimtus tarptautinius standartus. Be to, ši teisė yra glaudžiai susijusi su nekaltumo prezumpcija, asmens autonomijos apsauga, ji prisideda prie valstybės valdžios ir asmens teisių pusiausvyros palaikymo bei apsaugo asmenis nuo valstybės pareigūnų grasinimų ar kitokios prievartos naudojimo siekiant išgauti asmens prisipažinimus. Pavyzdžiui, JAV buvo atlikti tyrimai, kuriuose nustatyta, kad beveik net 30 % žmonių buvo prisipažinę įvykdę nusikaltimus, kurių iš tiesų nepadarė, mat jų nekaltumas vėliau buvo įrodytas DNR tyrimų pagrindu (Liberties, 2014). Tad priverstinis prisipažinimas liudija ne tik apie žmogaus teisių pažeidimus, bet gali lemti teisingumo klaidas ir neteisingus nuosprendžius. Lietuvoje specialiaisiais liudytojais, t. y. asmenimis, kuriems buvo suteikta savęs nekaltinimo privilegija, 2016 m. buvo paskelbti keturi Seimo nariai, įskaitant Petrą Gražulį, du merai, ministras, europarlamentaras Rolandas Paksas, „Sodros“ vadovas, o 2017 m. duomenimis – trečias turtingiausias Lietuvos verslininkas (15min, 2017). Deja, pastebėta, kad Lietuvos teismų praktikoje iki šiol neretai užfiksuojami teisės nekaltinti savęs pažeidimai. Be to, esama netgi teorinių šios teisės pažeidimų, o ypač susirūpinimą kelia poįstatyminio teisės akto „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatytos tvarkos“ (toliau – „**Rekomendacijų**“) nuostatos. Šiame magistro darbe pateiktos naujos išvalgos apie tai, kurios, manytina, Rekomendacijų nuostatos sudaro nepagrįstas galimybes valdžios pareigūnams piktnaudžiauti asmens teise tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Galiausiai, pateikiami pasiūlymai Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – „**BPK**“) straipsnių pakeitimams siekiant užtikrinti tinkamesnį bei veiksmingesnį savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje.

Darbo tikslas. Išnagrinėti privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimo ypatumus Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje.

Darbo uždaviniai.

1. Išnagrinėti savęs nekaltinimo privilegijos istorinę vystymosi raidą užsienio ir Lietuvos teisėje.

2. Atskleisti savęs nekaltinimo privilegijos reikšmę baudžiamajame procese.
3. Atskleisti savęs nekaltinimo privilegijos turinį ir įgyvendinimo tvarką Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje.
4. Išanalizuoti teorinius ir praktinius privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimo pažeidimus Lietuvoje bei galimus iššūkius tinkamai ją realizuojant taikant Rekomendacijų nuostatas.

Tyrimo objektas. Savęs nekaltinimo privilegijos istorinė vystymosi raida ir dabartinis įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje, probleminiai šios privilegijos įgyvendinimo ir taikymo ypatumai.

Darbo originalumas. Lietuvoje mokslinių straipsnių ar kitokios mokslinės literatūros apie savęs nekaltinimo privilegiją, teisę tylėti ir (ar) teisę neduoti parodymų prieš save yra gausu: apie ją, ypač specialiojo liudytojo kontekste, plačiau yra rašęs A. Juozapavičius, P. Kuconis, R. Merkevičius, R. Jurka, V. Kilinskas. Užsienio mokslinėje literatūroje itin plačiai aptariama privilegijos savęs nekaltinti istorinė raida, jos reikšmė baudžiamajame procese. Pastebėta, kaip ir minėtų autorių moksliniuose darbuose, taip ir 2019 – 2022 m. laikotarpyje susijusia tema A. Rakevičiūtės bei H. Milerytės magistro darbuose dėmesys skirtas teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save istorinei raidai užsienio teisėje, jos sampratai, realizavimui, ypatumų palyginimams su Lietuvos ir Prancūzijos teisiniu reguliavimu. Taip pat asmens, kuris duoda parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, apklausos ypatumams, jo procesinėms teisėms bei santykiui su liudytoju ir įtariamuoju. Atskirai A. Rakevičiūtės darbe pateikiama istorinė privilegijos raida Lietuvos teisėje ir juridinio asmens galimybių naudotis savęs nekaltinimo privilegija apžvalga. Šis magistro darbas išsiskiria pateikiamomis naujomis įžvalgomis apie praktinius iššūkius bei su tuo susijusias problemas siekiant užtikrinti tinkamą ir veiksmingą savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatytos tvarkos“ Rekomendacijų kontekste.

Svarbiausi naudoti šaltiniai. Magistro darbe pirmiausia remtasi istoriniais Lietuvos teisės šaltiniais: 1387 m. Jogailos žemės privilegija, 1468 m. Kazimiero privilegijomis, 1529 m., 1566 m. bei 1588 m. Lietuvos Statutais. Lietuvos Tarybų Socialistinių Respublikų baudžiamojo ir baudžiamojo proceso kodeksu. Teisine literatūra, daugiausia: P. Ancelio „Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai“, R. Merkevičiaus – „Baudžiamasis procesas: įtariamąjo samprata“, A. L. Choo „The Privilege Against Self-Incrimination and Criminal Justice“ bei M. Maksimaičio „Lietuvos valstybės ir teisės istorija“. Moksliniais straipsniais, ypač: A. Juozapavičiaus „Specialusis liudytojas – tarp

liudytojo ir įtariamojo?“, R. Merkevičiaus „*Nemo tenetur se ipsum accusare*“ principo turinys reformuotame baudžiamajame procese“ bei V. Kilinsko „Išiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa“. Galiojančiais Lietuvos Respublikos teisės aktais: Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu, atskirai išskiriant didelį dėmesį nagrinėjimui 2008 m. patvirtintas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro priimtas Rekomendacijas. Galiausiai, remtasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, įskaitant naujausiomis 2024 m., nutartimis, bei Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais, magistro darbais, ypač. 2022 m. A. Rakevičiūtės, bei kitais papildomais šaltiniais.

Metodologija. Pasitelkus analizės ir aprašomąjį metodą nagrinėjami istoriniai Lietuvos teisės šaltiniai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, teisinė literatūra. Aprašomasis, lingvistinis, analizės ir teleologinis metodas naudotas atskleidžiant esamą savęs nekaltinimo privilegijos turinį ir įgyvendinimo ypatumus Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Nustatant asmens, kuris duoda parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teises pasitelktas sisteminis analizės metodas. Galiausiai, naudojant analizės, loginį, lingvistinį, teleologinį bei lyginimo metodą atskleidžiami Rekomendacijų ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso neatitikimai ir kiti savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo praktiniai probleminiai aspektai.

1. Privilegijos savęs nekaltinti baudžiamajame procese ištakos

Tinkamam savęs nekaltinimo privilegijos sampratos ir įgyvendinimo Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje atskleidimui, manytina, yra būtina pradėti nuo šios privilegijos istorinių susiformavimo prielaidų ir raidos. Tai prisideda prie geresnio privilegijos esmės ir reikšmės suvokimo, teisingo taikymo ir jos aiškinimo teismų praktikoje.

1.1. Privilegijos savęs nekaltinti atsiradimo prielaidos ir istorinė vystymosi raida tarptautinėje teisėje

Tarp mokslininkų nėra visiškai vieningo sutarimo, koks teisinis dokumentas ar kitos istorinės aplinkybės davė pradžią privilegijos savęs nekaltinti plėtros pradžia. Vienos pirmųjų konstitucinio draudimo „versti žmogų aktyviai dalyvauti savęs įkaltinimo procese“ užuomazgų randamos Talmudo teisėje (Merkevičius, 2008, p. 472). Tačiau ankstyva šio draudimo raidos pradžia nebuvo akstinas nuosekliai ir pažangiam jo vystymuisi – Viduramžių laikais rungimosi (kaltinamąjį) procesą pakeitus inkviziciniu (tardomuoju) su tikslu sustiprinti valstybės interesų gynybą įsivyravo prievarta (pavyzdžiui, kankinant) grįstų parodymų gavimo procedūra (Machovenko, 2019, p. 90). Asmens prisipažinimas buvo laikomas absoliučiai pačiu vertingiausiu ir svarbiausiu įrodymu („įrodymų karalienė“) taip pat – pagrindinė siekiamybė, nes galėdavo išspręsti ir užbaigti tyrimą (Machovenko, 2019, p. 105). Į priemones išgauti bet kokį asmens prisipažinimą nebuvo krepiama jokio dėmesio, o fizinio skausmo sukėlimas buvo laikomas visiškai pateisinama bei labai efektyvia priemone jį išgauti. Ypač stebina tai, jog prisipažinimas buvo ne tik vertingiausias įrodymas, bet ir nenuginčijamas – asmuo susilaukdavo atitinkamos bausmės net išaiškėjus aplinkybėms, vėliau paneigiančioms to paties nusikaltimo buvimą (Machovenko, 2019, p. 105). Asmens laikymas „(tiesiog) tyrimo objektu“ yra akivaizdžiausias ir tiksliausias apibendrinamasis teiginys apie Europos inkvizicinį procesą (Merkevičius, 2008, p. 476).

Teisės doktrinoje sutartinai vyrauja nuomonė, kad privilegijos neduoti parodymų prieš save atsiradimo pradžia siekia XVI amžių (Choo, 2013, p. 2). Anglijos Žvaigždžių rūmų teisme (angl. *The Star Chamber*), veikusiame XV – XVII a., kaip ir įprasta tuo metu, galiojo reikalavimas, kad kiekvienas šaukiamas bylos nagrinėjimo pradžioje privalėdavo duoti priesaiką (lot. *ex officio*) teisingai atsakyti į visus jiems pateikiamus klausimus (Helmholz, 1990, p. 965). Kadangi kaltinamieji nebūdavo supažindinami su tuo, kuo jie

kaltinami, priverstinis teisingas parodymų davimas neretai atsigreždavo prieš juos pačius ir tapdavo jų nuteisimo „savo pačių lūpomis“ pagrindu (Helmholz, 1990, p. 965). Paprastai kaltinamaisiais tapdavo religiniai (pavyzdžiui, puritonai, katalikai) bei politiniai disidentai, kurie prieštaraudavo karalienės Elžbietos I įvestai religijos formai ir siekė sugrįžti prie Katalikų Bažnyčios apeigų ir tikėjimo (Helmholz, 1990, p. 965). Tokie priverstiniai prisipažinimai leisdavo ieškoti religinių nusikaltimų įrodymų, išaiškinti disidentus ir su jais susidoroti skiriant baudas arba įkalinimus. Visuotinai pripažįstama, kad daug priešiško sulaukusi Žvaigždžių rūmų teismo taikyta praktika lėmė 1641 m. suformuluotą *nemo tenetur accusare se ipsum* (liet. *niekas neprivalo savęs kaltinti*) principą ir pradžią jo vystymuisi (Jurka, 2009, p. 190-191; Oxford Reference; Sundaram *et al.*, 2022, p. 282-283). Ilgainiui didėjantis visuotinis disidentų pasipriešinimas *ex officio* priesaikai iššaukė didesnę palaikymą *nemo tenetur* (liet. *niekas nėra įpareigotas*) principui, o teisėjai vis dažniau pripažindavo jo galiojimą (Schulhofer, 1991, p. 312-313).

1791 m. JAV, apsaugodama nuo įstatymų kaitos, įtvirtino šį principą konstituciniu lygmeniu 5-ojoje Konstitucijos pataisoje (Sundaram *et al.*, 2022, p. 283). Pastarojoje nurodoma, kad „joks asmuo negali būti verčiamas bet kokioje baudžiamojoje byloje būti liudytoju prieš save“ (Sundaram *et al.*, 2022, p. 287). Tuomet, kaip ir šiais laikais, tai buvo laikoma labai svarbia privilegija, kuri garantuodavo ne tik nekaltųjų apsaugą, bet ir kaltųjų priebėgą, apsaugą nuo neapgaltoto ar tironiško baudžiamojo persekiojimo (Williams, 1955, p. 128).

Taigi, pasaulyje savęs nekaltinimo privilegijos raida nebuvo nuosekli. Viduramžių laikais dominuojant inkviziciniam procesui įtariamieji neturėjo teisėto pasirinkimo tylėti, bet visomis įmanomomis priemonėmis buvo verčiami prisiimti atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką. *Nemo tenetur accusare se ipsum* principo atsiradimo lemiamą data laikoma 1641 m., kuri siejama su Žvaigždžių rūmais, veikusiais Anglijoje. Po daugiau nei šimtmečio Anglijoje plintančios „niekas neprivalo savęs kaltinti“ idėjos lėmė JAV įtvirtintą teisę tylėti 5-ojoje Konstitucijos pataisoje.

1.2. Privilegijos savęs nekaltinti istorinė vystymosi raida Lietuvoje

Seniausias žinomas Lietuvos teisės šaltinis laikoma 1387 m. Jogailos žemės privilegija bajorams katalikams (Maksimaitis *et al.*, 1997, p. 91). Vėliau, kai iškilo būtinybė suvienodinti bajorų luomus ir nuo jų priklausantiems žmonėms taikytą baudžiamąją politiką bei bausmių skyrimą už turtinius nusikaltimus, 1468 m. buvo patvirtintas naujas teisės aktas – Kazimiero Teisynas (Andriulis, 2002 cituota Rakevičiūtė, 2022, p. 13).

Gausus nesusistemintų rašytinių teisės aktų kiekis paskatino priimti I-ąją Lietuvos Statutą 1529 m., o vėliau ir likusius du Statutus (1566 m.; 1588 m.). Būtent Statutai yra laikomi pagrindiniais istoriniais Lietuvos teisės šaltiniais, kurių pagrindą sudarė „paprovinė teisė, žemės privilegijos ir romėnų teisė“ (Maksimaitis *et al.*, 1997, p. 92). Tačiau, kaip ir buvo įprasta viduramžių laikais, nei Jogailos suteikta privilegija, nei Kazimiero Teisynas, nei Lietuvos Statutai ar kiti to meto įvairūs teisės šaltiniai neįtvirtino įtariamojo (kaltinamojo) teisės pasirinkti tylėti. Priešingai, Lietuvos Statutuose šie asmenys buvo verčiami kalbėti ir prisipažinti už tariamos nusikalstamos veikos padarymą. Kadangi Lietuvos Statutuose yra skiriamas pakankamai didelis dėmesys apsaugai nuo vagysčių, todėl galima rasti nuostatų, tiesiogiai įteisinančių asmens, įtariamo vagyste, kankinimą siekiant jo prisipažinimo: „Vagi, pagautą su įkalčiu, galima kankinti tris kartus vienos dienos būvyje, bet jokių būdu ne apluošinti“ (Gelumauskienė *et al.*, 2012, p. 142). Privertimas asmenį kalbėti būdavo matomas kaip veiksmingiausia ir patikimiausia priemonė išsiaiškinti tiesą ir nustatyti asmens kaltumą. Būdavo tikima, jog ne tik rezultatas, kurį duodavo asmens prisipažinimas (nebesigilinant į tai, teisingas jis ar ne), bet ir kilnus tikslas, išsiaiškinti kaltininką, *per se* pateisindavo apklausiamojo kančias, patiriamas tardymų metu. Tiesa, vadinamasis įtariamasis vagis turėdavo galimybę du kartus apsisaugoti nuo kankinimų bei vertimo prisipažinti: „Jeigu prieš kurį įtartiną žmogų būtų įrodymų, kad jis vagis, bet jis dėl to neprisipažintų ir nesiduotų kankinamas ir norėtų tai sumokėti, kas iš jo ieškoma, tokiam turi būti leista sumokėti“ (Gelumauskienė *et al.*, 2012, p. 143). Tačiau toks asmuo faktiškai vis tiek būdavo laikomas kalto, nes „trečią kartą, esant vagystės įrodymų“ jis turėdavo būti pakartas (Gelumauskienė *et al.*, 2012, p. 143).

Kai Lietuvos teritorija tapo priklausoma carinei Rusijai, 1840 m. Rusijos imperatoriaus Nikolajaus I įsaku buvo nutrauktas paskutinis 1588 m. III Lietuvos Statuto galiojimas ir įsigaliojo Rusijos imperijos įstatymai (Vansevičius, 1996, p. 7). Lietuva pradėjo naudotis carinės Rusijos baudžiamojo proceso įstatymais, kurių pagrindą sudarė 1864 m. Teismų statutai (Maksimaitis *et al.*, 1997, p. 191). Galima teigti, kad pastarasis teisės aktas žymi savęs nekaltinimo privilegijos atsiradimą ir raidos pradžią Lietuvoje, nes jame kaltinamojo tylėjimas pagaliau nebuvo pripažįstamas kaltės prisipažinimu (Andriulis, 2002 cituota Rakevičiūtė, 2022, p. 15).

Nuo 1940 m. Lietuvoje buvo įvestas 1923 m. Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos (toliau – „RTFSR“) baudžiamojo proceso kodeksas (Maksimaitis *et al.*, 1997, p. 282-283). Pastarojo 109 straipsnis numatė, jog „asmenys, dalyvaujantys byloje šalių teisėmis, taip pat šalių giminaičiai“ negalėjo būti kviečiami liudytojais (Maksimaitis *et al.*, 1997, p. 282). Todėl nei įspėjimas už pareigą sakyti tiesą,

nei atsakomybė bendrai už melagingų parodymų davimą šiems asmenims nebuvo taikoma (Maksimaitis *et al.*, 1997, p. 282). Taigi RTFSR baudžiamojo proceso kodeksas pirmą kartą Lietuvos teisės istorijoje tiesiogiai suteikė liudijimo imunitetą įtariamajam bei kaltinamajam. Įdomu tai, kad imunitetas nuo melagingų parodymų davimo buvo suteikiamas visoms bylos šalims, o tai reiškia imuniteto suteikimą ir nukentėjusiesiems¹.

Panaikinus 1923 m. RTFSR BPK ir 1961 m. įsigaliojus Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (toliau – „**LTSR**“) baudžiamajam kodeksui nebaudžiamumas už melagingų parodymų davimą netiesiogiai buvo numatytas įtariamajam ir kaltinamajam (190 str.) (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis..., 1961). Šie asmenys taip pat nebuvo įpareigoti duoti parodymus. 1961 m. LTSR baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnyje buvo numatyta, kad kiekvienas šaukiamas liudytoju „privalo“, todėl turi pareigą „duoti parodymus apie visa, kas jam žinoma byloje“ (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo..., 1961). Tuo tarpu įtariamojo ar kaltinamojo parodymų davimas suformuluotas ne kaip prievolė, bet kaip teisė duoti paaiškinimus (52 ir 59 str.). Pavyzdžiui, tardytojas apie kaltinamojo turimą teisę duoti parodymus apie kaltinimo esmę turėdavo priminti jo apklausos metu po užklausimo, ar kaltinamasis prisipažįsta esąs kaltas, pasiūlydamas jam duoti parodymus (168 str.). Įtariamasis bei kaltinamasis taip pat disponavo teise savo iniciatyva teikti byloje įrodymus, vadinasi, ir teise neteikti visų, įskaitant save kaltinančių, įrodymų (75 str.). Apie draudimą asmenį versti dalyvauti savo paties baudžiamajame persekiojime buvo užsiminta ir tiesiogiai – 168 straipsnis skelbė, kad „Tardytojui draudžiama stengtis išgauti kaltinamojo parodymus smurtu, grasinimais ar kitokiomis neteisėtomis priemonėmis“. Taigi, įstatymas ne tik gynė teisę atsakyti duoti save kaltinančius parodymus, bet ir saugojo žmogų nuo galimo tardytojų piktnaudžiavimo apklausų metu.

Lietuvos teisės šaltiniuose teigiamas požiūris į prievarta grįstus parodymų išgavimus iš asmens, įtariamo nusikalstamos veikos padarymu, atspindėjo tuometinį vyravusį požiūrį Viduramžių laikais. Tik akivaizdžių privilegijos savęs nekaltinti užuomazgų Lietuvos teisės istorijoje galima pastebėti 1864 m. carinės Rusijos Teismų statute, galiojusiame Lietuvos teritorijoje.

Tiek LTSR baudžiamasis kodeksas, tiek baudžiamojo proceso kodeksas galiojo iki tol, kai 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojo jau šiuolaikiniai nepriklausomos Lietuvos kurti

¹ Pagal dabar galiojantį Baudžiamąjį kodeksą nukentėjusieji imuniteto už melagingų parodymų davimą neturi (Baudžiamojo kodekso 235 str. 1 d.).

baudžiamieji įstatymai. Apie šiuolaikinį savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje bus nagrinėjama tolesniuose darbo skyriuose.

2. Privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje

Remiantis baudžiamojo proceso samprata², galima teigti, jog baudžiamojo proceso teisė yra normų visuma, nustatanti ir reguliuojanti baudžiamųjų bylų tyrimo bei nagrinėjimo tvarką teisme. Šio darbo nagrinėjamu atveju savęs nekaltinimo privilegija yra viena iš baudžiamojo proceso teisės numatytų asmens teisių, kuri gali būti įgyvendinama tiek baudžiamosios bylos tyrimo, tiek nagrinėjimo teisme metu. Savęs nekaltinimo privilegija Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje, pirmiausia, yra įgyvendinama (realizuojama) Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992) (toliau – „**Konstitucija**“), BPK (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), o jos įgyvendinimo tvarka plačiau detalizuojama Rekomendacijose (Dėl Rekomendacijų dėl liudytojo apklausos..., 2008).

Tiesa, BPK įsigaliojimo dieną, 2003 m. gegužės 3 d., privilegijos reguliavimas nebuvo toks pats, koks galioja dabar. Iš pradžių įstatymas išvis nenumatė galimybės apklausti kaip liudytojo asmens, kuris gali duoti parodymus apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37..., 2007). Tik 2007 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojo iki šiol galiojanti BPK 80 straipsnio 1 punkto pataisa, kuri papildė BPK 80 straipsnio 1 punktą, suteikiant asmeniui teisę duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37..., 2007). Priimti Rekomendacijas ir detalizuoti BPK numatytą konstitucinę privilegijos įgyvendinimo reguliavimą iniciavo 2005 m. Vidas Kilinskas remdamasis „„atstovaujamojo liudytojo“ [(pranc. *témoin assisté*)] instituto Prancūzijoje pagrindu, taip pat ... pasitelkus Vokietijos baudžiamąjį procesą reglamentuojančius įstatymus“ (Kilinskas, 2005, p. 54; Juodgudytė, 2018, p. 168). Pastarosios Rekomendacijos Lietuvoje buvo priimtose po 3 m., 2008 m. sausio 9 d.

Be to, Lietuva yra ratifikavusi net keletą tarptautinių teisės aktų, kuriuose yra palaikoma savęs nekaltinimo privilegijos idėja: pavyzdžiui, ji įvardinama kaip kiekvieno

² Baudžiamasis procesas – „kryptinga valstybės veikla, kuria siekiama išaiškinti rengiamas, daromas ar padarytas nusikalstamas veikas ir, jei yra pagrindas, teisingai bausti jas padariusius asmenis arba jiems taikyti kitas įstatymo numatytas priemones“ (Ažubalytė *et al.*, 2016, p. 13).

asmens garantija nebūti verčiamam „duoti parodymų prieš save arba prisipažinti esąs kaltas“ arba kaip viena iš svarbiausių teisės į teisingą bylos nagrinėjimą elementų (Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių..., 1966; *Saunders prieš Jungtinę Karalystę* [1996] ECHR 19187/91 (1996 m. gruodžio 17 d.)).

Kadangi „Lietuvos baudžiamojo proceso teisės šaltiniais ... [taip pat yra] tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai, pripažintina, kad baudžiamojo proceso teisės šaltiniais neišvengiamai tampa ir jų teisinių nuostatų prasmę atskleidžianti tarptautinių teismų, ypač Europos Žmogaus Teisių Teismo ... jurisprudencija“ (Ažubalytė *et al.*, 2016, p. 57). Dėl šios priežasties šiame darbe pateikiama teisinė privilegijos įgyvendinimo analizė neapsiribos vien tik galiojančiais Lietuvos teisės aktais bei teismų praktika, bet tuo pačiu bus nagrinėjami ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – „EŽTT“) sprendimai, kuriais vadovaujasi bei cituoja pats Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – „LAT“).

2.1. Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo reikšmė baudžiamajame procese

Konstitucinio teisės savęs nekaltinti principo įtvirtinimas baudžiamojo proceso įstatymuose kelia natūralų klausimą – kokia yra šio principo reikšmė, svarba ir paskirtis baudžiamajame procese. Teisės doktrinoje neretai atkreipiama dėmesį į tai, kad iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad šis principas tik trukdo greitai ir efektyviai nustatyti byloje tiesą – gauti kitais būdais neišgaunamų vertingų įrodymų (pavyzdžiui, Bentham *et al.*, 1827 cituota Schulhofer, 1991, p. 311; Williams, 1955, p. 129). Be to, jis neva sudaro nepagrįstas galimybes kaltiems asmenims išvengti baudžiamojo persekiojimo, todėl yra ne tik nenaudingas ir nereikalingas, bet ir darantis žalą visuomeniniams interesams.

Vis dėlto, kaip nurodo EŽTT, teisė neduoti prieš save parodymų ir teisė tylėti yra teisingo proceso pagrindas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008). EŽTT praktikoje yra pripažinta, jog verčiant liudyti prieš save, t. y. atsakyti į klausimus apie įvykius, dėl kurių pareikštas kaltinimas, yra pažeidžiamas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas teisingo proceso principas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011). W. S. Williams ragina ginti šią privilegiją ne tik kaip „nekintamą visuotinio teisingumo principą, bet kaip doktriną, kurios tikslingumą daugeliu atvejų įrodo patirtis“ (*Twining v. New Jersey* 211 JAV 78, 113, 1908 cituota Williams, 1955, p. 130). Pasak garsaus Vokietijos ir konstitucinės teisės specialisto W. Hassemers, teisė neduoti parodymų yra baudžiamojo proceso padidėjimo ir

teisinės kultūros pagrindas, kurios baudžiamajame procese „jokiais atvejais ir jokiais sąlygomis negali būti atsisakyta“ (Hassemer, 1988 cituota Goda, 2004, p. 27). Šio principo reikšmę atskleidžia ir tai, jog kalbėti apie privilegijos savęs nekaltinti kaip teisingo proceso pagrindą baudžiamajame procese galima iš daugelio perspektyvų.

Visų pirma, teisė tylėti arba neatsakyti už melagingų parodymų davimą yra įtariamojo bei kaltinamojo galimybės gintis užtikrinimas baudžiamojo proceso metu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-257-788/2017). Konstitucinė teisė į gynybą (Konstitucijos 31 str. 6 d.) LAT praktikoje yra aiškinama kaip „visuma teisių, kuriomis naudodamasis įtariamasis (kaltinamasis, nuteistasis) siekia paneigti jam iškilusį įtarimą (kaltinimą) arba sušvelninti savo atsakomybę“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-57-648/2021). Asmuo turi teisę „įstatymų nustatytais priemonėmis ir būdais gintis nuo įtarimų bei kaltinimų“ (BPK 10 str.), įskaitant pasinaudoti teise tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus prieš save, jei, atsižvelgus į aplinkybes, manoma, kad tai bus efektyviausia priemonė gintis nuo pareiktų kaltinimų. Asmuo, kuris per prievartą duoda save kaltinančius parodymus prisideda prie savo baudžiamojo persekiojimo, o tai paneigia teisės į gynybą esmę. Iš kitos pusės – pareiga palaikyti valstybinį kaltinimą bei įstatymo nustatytais priemonėmis ir būdais surinkti informaciją – tik jau ne asmenį teisinančią, bet kaltinančią, ir įrodyti asmens kaltumą, tenka prokurorui. Tokia „Pareiga įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžiamas kaltinimas ... tenka valstybiniam kaltinimui, kaltinamasis negali būti verčiamas duoti sau nepalankius parodymus, jam negali būti perkeliamas savo nekaltumo įrodinėjimas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-697/2024). Todėl privilegija savęs nekaltinti palaiko galios pusiausvyrą, teismo procesą, paremtą rungimosi principu tarp valstybės, ir asmens, kurio atžvilgiu valstybinis kaltinimas yra taikomas, ir kuris turi teisę nuo jo gintis.

Antra, teise tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką asmuo yra saugomas nuo valdžios institucijų piktnaudžiavimo, prievartos ir „sudaromos galimybės išvengti teisingumo klaidų“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas). Pabrėždamas teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save svarbą LAT yra konstatavęs, kad ši teisė „apsaugo kaltinamąjį nuo nepagrįstos teisėsaugos institucijų prievartos, taip šia nuostata sumažinama teismo klaidų rizika“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008). Niujorko universiteto teisės mokyklos profesorius S. J. Schulhofer diskutuodamas savęs nekaltinimo privilegijos naudą baudžiamajame

procesu pripažįsta, jog susirūpinimą kelia rizika, kad priverstinio liudijimo atveju nekaltu kaltinamuoju bus manipuluojama, jis bus įbaugintas ar neteisingai suprastas (Schulhofer, 1991, p. 332). Šioje vietoje verta pridurti, kad susirūpinimą turėtų kelti ne tik galima prievarta ir neteisingas nekaltos asmens pateiktos informacijos interpretavimas, ištraukimas jos iš konteksto. Reikia nepamiršti, kad kaltasis, paveiktas spaudimo, įtampos ar išgąščio taip pat gali prisiimti atsakomybę ne tik už savo, bet ir, pavyzdžiui, už kitų bendrininkų padarytus neteisėtus veiksmus. Tai, jog egzistuoja reali tikimybė, kad ikiteisminio tyrimo metu asmuo, neatlaikęs pareigūno taikomo spaudimo, gali prisiimti atsakomybę net už iš tikrųjų nepadarytą nusikalstamą veiką, LAT apibūdina kaip keliantį „pavojų tolesniam bylos nagrinėjimui bei teisingam bylos išsprendimui“, todėl atkreipia dėmesį, kad „teismai turi itin atidžiai patikrinti tokių parodymų davimo aplinkybes“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008). Literatūroje³ minimi praktikoje dažniausiai pasitaikantys melagingų prisipažinimų tipai tik patvirtina, kad įmanomi tokie scenarijai, kai vertimas asmenį pripažinti savo kaltę ir atskleisti byloje tiesą gali paskatinti sukelti priešingą rezultatą – asmuo melagingai prisiima atsakomybę už tam tikros nusikalstamos veikos padarymą, nors iš tikrųjų nebūna už ją kaltas. Todėl negalima nesutikti su A. L. Choo ir aukščiau išdėstyta LAT nuomone, jog pareigūnų taikoma prievarta duoti parodymus prieš save kelia riziką, kad asmuo pateiks nepatikimus parodymus (kurie gali prisidėti prie jo nuteisimo, net jei jis yra nekaltas), o privilegija savęs nekaltinti šią riziką sumažina (Choo, 2013, p. 3).

Trečia, teisė neduoti parodymų prieš save yra grindžiama nekaltumo prezumpcija. Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta nekaltumo prezumpcija, kuri reiškia, kad „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“. LAT yra išaiškinęs, kad „Teisė atsisakyti

³ Pavyzdžiui, literatūroje dažniausiai yra išskiriami trys įtariamojo melagingų prisipažinimų tipai, t. y. savanoriški melagingi prisipažinimai; priverstiniai melagingi prisipažinimai; priverstiniai vidiniai melagingi prisipažinimai, bei pateikiami jų paaiškinimai:

(1) Savanoriški melagingi prisipažinimai – gali būti padaryti dėl to, kad prisipažįstantis asmuo 1) turi „liguistą norą išgarsėti“, t. y. patologiškos poreikį tapti liūdnam pagarsėjusiu ir padidinti savo savigarbos lygį, net jei tai reiškia įkalinimo galimybę“; arba 2) jaučia kaltę dėl tikro ar įsivaizduojamo ankstesnio nusizengimo; arba 3) „nesugeba atskirti faktų nuo fantazijų“; arba 4) nori padėti arba apsaugoti tikrąjį kaltininką (reiškinys, kuris dažniau pasitaiko nesunkių nei sunkių nusikaltimų atveju); arba 5) nemato galimybių paneigti kaltę ir prisipažįsta, kad „užkirstų kelią tolesniam tyrimui dėl nusikalstamos veikos“; arba 6) nori „užkirsti kelią tolesniam tyrimui dėl sunkesnės nusikalstamos veikos“; arba 7) nori „nuslėpti kitus, su nusikalstama veika nesusijusius, faktus“.

(2) Priverstiniai melagingi prisipažinimai – atsiranda, kai „įtariamieji [pradedą] manyti, kad prisipažinimo nauda nusveria išlaidas“.

(3) Priverstiniai vidiniai melagingi prisipažinimai – „Įvyksta, kai žmonės pradeda tikėti, kad jie padarė nusikaltimą, kuriuo yra kaltinami, nors iš tikrųjų neprisimena, kad būtų padarę nusikaltimą“ (Memon *et al.*, 2003 cituota Choo, 2013, p. 5).

duoti parodymus prieš save yra nekaltumo prezumpcijos principo nuostata, į kurią įeina teisė neduoti parodymų ir teisė neteikti įrodymų, kuriais asmuo pats save apkaltintų“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008). Akivaizdu, jog jeigu pareigūnas verčia kitą asmenį duoti save kaltinančius parodymus, jis turi išankstinę nuomonę dėl to asmens kaltumo, jis savavališkai preziumuoja asmens kaltumą. Vienoje byloje LAT pripažino, kad panašus pareigūno „prašymas“ įtariamajam duoti teisingus parodymus ir konstatavimas apie papirkimo fakto akivaizdumą yra jo išankstinės nuomonės išraiška, kuri pažeidžia nekaltumo prezumpciją (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-9-719/2021). Kadangi įtariamojo ar kaltinamojo nekaltumas yra savaime preziumuojamas, jam nėra pareigos įrodinėti savo nekaltumo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-9-719/2021). Asmens kaltė jokiais atvejais neturi būti laikoma įrodyta remiantis tik aplinkybe, jog asmuo nepateikė alibi – nepaneigė jį kaltinančių parodymų. Trumpai tariant, nekaltumo prezumpcija yra tam, kad apsaugotų nekaltus asmenis, o ne tam, kad *per se* apsunkintų prokuroro įrodinėjimo darbą. Net ir save kaltinančių parodymų nedavimas apsaugo, kad jie nebūtų neteisingai interpretuoti.

Ketvirta, teise tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką yra užtikrinama asmens autonomijos apsauga ir išreiškiama pagarba asmens orumui. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – „**Konstitucinis Teismas**“) yra išaiškinęs, kad asmens orumas yra neatskiriamas nuo jo autonomijos arba – neliečiamumo (tiek fizinio, tiek psichinio), o „kėsinantis į asmens neliečiamumą sutrikdoma jo fizinė, psichinė ir dvasinė būseną, taigi pažeidžiamas ir žmogaus orumas kaip ypatinga konstitucinė vertybė“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada). „Žmogaus gyvybė ir orumas, kaip išreiškiantys žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę, yra aukščiau įstatymo“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas), todėl valstybės institucijos ir pareigūnai „turi pareigą gerbti žmogaus orumą kaip ypatingą vertybę“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas). Kaip teisingai yra pažymėjęs R. Merkevičius, negalima apskritai traktuoti asmens kaip įrankio, leidžiančio pasiekti pareigūnų išsikeltus tikslus bet kokia kaina, paversti jį „valstybės institucijų (pareigūnų) „procesinio“ elgesio auka“ vien dėl to, kad asmuo „yra įtariamasis ar kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 135). G. Goda apibendrinamas prigimtinio orumo sampratą susiejo jį su asmens teise pačiam nuspręsti, kokia informacija apie jį turėtų būti žinoma kitiems asmenims: „baudžiamajam procesui būdingi ribojimai negali panaikinti žmogaus kaip subjekto (o ne objekto) statuso, įtariamasis ar kaltinamasis

taip pat turi būti traktuojamas kaip autonomiškas individas, turintis teisę į informacinę saviraišką, t. y. teisę ... teikti aplinkai tiek informacijos apie save, kiek jis pats nori“ (Goda, 2004, p. 26)⁴. Kaip pažymi R. Merkevičius (2006), ne be reikalo tinkamam šio principo turinio atskleidimui yra reikalinga vadovautis ir kitomis Konstitucijos nuostatomis, ginančiomis minties ir sąžinės laisvę (Konstitucijos 26 str. 1 d.), įgimtą žmogaus orumą (Konstitucijos 18 str.) bei asmens neliečiamumą (Konstitucijos 21 str. 1, 2 d.) (Merkevičius, 2006, p. 51). Taigi bet kokio pobūdžio vertimas (pavyzdžiui, grasinimas, klaidingų pažadų davimas, nevilties sukėlimas, fizinė prievarta) teikti save kaltinančius parodymus, kuris dar ir patvirtina išankstinį pareigūno nusistatymą apie tariamą asmens kaltumą, yra neetiškas, nežmoniškas bei neabejotinai žeminantis asmens orumą, pažeidžiantis jo psichinį ir (ar) fizinį neliečiamumą.

Rekomendacijos skelbia, kad BPK 80 straipsnio 1 dalis, draudžianti apklausti kaip liudytoją asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką be jo paties sutikimo, paskirtis – „apklausos metu gauti ikiteisminiam tyrimui būtinų faktinių duomenų, kad nepažeidžiant asmens teisių būtų užtikrinta įrodomoji gautų duomenų vertė“. Tuo iš esmės norima pasakyti, kad prievarta grįstas liudijimas apie asmens paties galimai padarytą nusikalstamą veiką yra jo visumos teisių pažeidimas, dėl kurio, *inter alia*, gali būti gauti nepatikimi parodymai.

Apibendrinant galima teigti, kad draudimas versti kitą asmenį duoti parodymus yra teisės į teisingą bylos nagrinėjimą užtikrinimas, nes palaikomas teisės į gynybą, nekaltumo prezumpcijos tinkamas įgyvendinimas, saugoma žmogaus autonomija, prigimtinis orumas. Draudimu padedama eliminuoti valdžios institucijų piktnaudžiavimo, prievartos atvejus ir, galiausiai, sudaromos galimybės išvengti teisingumo klaidų. Tokiu būdu žmogui yra garantuojama galimybė „būti savo procesinę reikšmę turinčių paaiškinimų autoriumi ir šeimininku“ (Merkevičius, 2006, p. 56-57).

⁴ Sutiktina, kad būtų „žiauru“ reikalauti, kad ... asmuo ... [būtų priverstas rinktis] 1) duoti teisingus parodymus ir iš esmės pripažinti faktus, dėl kurių gali būti iškelta baudžiamoji byla ...; 2) meluoti prisiekus ir taip padaryti nusikaltimą – melagingų parodymų davimą; arba 3) atsisakyti atsakyti [į pateiktus klausimus] ir būti nubaustam už nepagarbą teismui dėl teismo nutarties nevykdymo (LaFave *et al.*, 2012 cituota Choo, 2013, p. 7).

2.2. Savęs nekaltinimo privilegijos turinys

Privilegija savęs nekaltinti arba – savęs nekaltinimo privilegija yra konstitucinė asmens garantija, be to, visuotinai priimto *nemo tenetur se ipsum accusare* principo išraiška (Merkevičius, 2006, p. 51). Draudimą kitą asmenį „versti duoti parodymus prieš save“ Konstitucija numato 31 straipsnio 3 dalyje. Anot LAT, „įtvirtintas draudimas reiškia, jog negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuriuo vadovaudamiesi teisėsaugos institucijų pareigūnai galėtų reikalauti duoti parodymus prieš save ..., o tokio reikalavimo nevykdant – taikyti poveikio priemones“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018). Konstitucijoje įtvirtintas draudimas skirtas valstybės institucijų pareigūnams ir savaimė nereglamentuoja apklausiamų asmenų veiksmų, tačiau minėta Konstitucijos nuostata užtikrina jų teisę neduoti parodymų apie save“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018). Šią Konstitucijos nuostatą tikslindamas Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad draudimas kitą asmenį versti duoti parodymus yra „siejamas su fizinio asmens, kaip teisinių santykių subjekto, savybėmis ir teisine padėtimi“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas). Būtent šio asmens teisinės padėties išskirtinumas, t. y. padidėjusi rizika tapti įtariamuoju arba kaltinamuoju (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-495/2019), manytina, yra viena iš priežasčių, kodėl teisinėje literatūroje yra įprasta galimybę savęs nekaltinti įvardinti ne tik kaip teisę, bet ir kaip to asmens privilegiją baudžiamajame procese.

Žodynuose privilegijos samprata yra aiškinama per išimtinės teisės, pirmumo, lengvatos ar pranašumo dėl savo tam tikros padėties prizmę (Lietuviuzodinas.lt, 2024; dictionary.cambridge.org, 2024). Pavyzdžiui, negalima nesutikti, jog sveikatos priežiūra turi būti visuotinė teisė, bet ne privilegija, kuria gali naudotis tik konkretus asmuo ar konkrečių asmenų grupė (dictionary.cambridge.org, 2024). Todėl skirtingai nuo kai kurių asmens teisių, kurios paprastai yra visuotinai taikomos nepriklausomai nuo visuomeninės padėties ar baudžiamojo proceso statuso baudžiamojo proceso teisės kontekste, pavyzdžiui, teisės į teisingą bylos nagrinėjimą, privilegija neduoti parodymų prieš save atsiskleidžia per jos taikymo išimtinumą. Ji priklauso tik konkretų procesinį statusą įgijusiems baudžiamojo proceso dalyviams. Teisės doktrinoje savęs nekaltinimo privilegija taip pat yra įvardinama kaip „vienas pagrindinių asmeninių liudytojo imunitetų“ (Jurka, 2009, p. 190). Tačiau teisiniu požiūriu žodžių privilegija ir imunitetas reikšmės iš esmės nesiskiria – kaip yra pažymėjęs R. Jurka, šiuo atveju imunitetas gali būti suprantamas „kaip atleidimas nuo visų

prievolių, lengvata, kai kurių bendrųjų įstatymų netaikymas atitinkamų asmenų atžvilgiu, neliečiamumas, išimtis iš pareigos arba atleidimas nuo pareigų, kurias paprastai pagal bendruosius įstatymus žmonės turi vykdyti“ (Jurka, 2009, p. 186).

Lietuvos baudžiamajame procese privilegija savęs nekaltinti disponuoja įtariamieji (BPK 21 str. 4 d.), kaltinamieji (BPK 22 str. 3 d.) ir (specialieji) liudytojai (BPK 80 str. 1 p.; Rekomendacijos) – jie turi teisę „tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“. Tačiau pravartu atkreipti dėmesį, jog disponavimas savęs nekaltinimo privilegija nėra visada siejamas vien tik su formaliu asmens procesiniu statusu⁵. Jeigu apklausiamojo asmens parodymų dalyką gali sudaryti „duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas“, šis asmuo taip disponuoja savęs nekaltinimo privilegija (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 15 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normų, nustatančių įtariamą ir kaltinamojo teises, taikymo apžvalga, Nr. AB-45-1). Pritartina R. Merkevičiaus išsakytai nuomonei, kad ši privilegija apima teisę asmeniui viso baudžiamojo proceso metu „pasirinkti [visiškai] tylėti, pateikti tik dalį žinomos informacijos arba atsakyti tik į atskirus klausimus“ (Merkevičius, 2008 cituota Rakevičiūtė, 2022, p. 27). Tuo tarpu teisė tylėti teisės doktrinoje yra „apibūdinama kaip visuma procesiniame įstatyme numatytų proceso taisyklių išimčių, leidžiančių įtariamajam ignoruoti kaltintojo pateiktus klausimus ar užimti pasyvaus pobūdžio gynybinę strategiją“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 244).

Taigi, savęs nekaltinimo privilegijos turinį sudaro šios atskiros asmens išimtinės teisės: visiškai tylėti, atsakinėti tik į tam tikrus arba į visus užduodamus klausimus.

2.3. Savęs nekaltinimo privilegijos realizavimo tvarka

Baudžiamojo proceso kodeksas plačiau savęs nekaltinimo privilegiją reglamentuoja 80 straipsnio 1 punkte. Jame teigiama, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas tas „asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus, taikant šio Kodekso 82 straipsnio 3 dalyje numatytus liudijimo ypatumus“. Vadinasi, apskritai, asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, gali būti apklausiamas kaip liudytojas su tam tikromis išimtimis ir tik tada, kai jis pats savanoriškai sutinka juos duoti. Taigi Konstitucija tiesiogiai numato bet kokios prievartos naudojimo draudimą asmens, galinčio duoti parodymus prieš save, atžvilgiu, tačiau nenurodo draudimo duoti

⁵ Apie tai daugiau skyriuje „Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo pažeidimai“.

tokio tipo parodymus pačio asmens laisva valia apskritai. Kaip teisingai pažymėjo Konstitucinis Teismas, „Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje nustatytas teisinis reguliavimas negali būti aiškinamas kaip reiškiantis, jog fizinis asmuo negali savanoriškai (t. y. niekieno neverčiamas) duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius“ (Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas). Konstitucinėje jurisprudencijoje šis draudimas yra aiškinamas taip, kad „fizinis asmuo gali atsisakyti duoti parodymus, kuriais remiantis jis pats ... galėtų būti patraukti ne tik baudžiamojon, bet ir kitos rūšies teisinėn atsakomybėn [pavyzdžiui, administracinėn], jeigu galima sankcija pagal savo pobūdį ir dydį (griežtumą) prilygtų kriminalinei bausmei“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. ir 2013 m. balandžio 12 d. nutarimai). Tokia išvada patvirtina EŽTT praktiką, kuri pateikia detalų privilegijos taikymo apimties paaiškinimą: „verčiant liudyti prieš save yra pažeidžiamas teisingo proceso principas, įtvirtintas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje. ... [kuris] galioja ir tuo atveju kai nurodytas įpareigojimas (vertimas) asmeniui taikomas skirtingame procese negu tas, kuriame pareikštas kaltinimas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-168/2011). Kaltinimo pareiškimas dėl veikos, kuri yra uždrausta baudžiamuoju įstatymu, nėra absoliuti sąlyga, reikalinga asmeniui disponuoti Konvencijos 6 straipsnyje numatytais baudžiamąjo proceso garantijomis (*inter alia*, teise neliudyti prieš save) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-168/2011). Užtenka, kad padaryta veika, kad ir kokia ji bebūtų, būtų baudžiamąjo pobūdžio, o būtent „Veikos, kurios pagal Lietuvos teisę turi administracinių teisės pažeidimų statusą, EŽTT praktikoje iš esmės pripažįstamos „baudžiamąjo pobūdžio“ pagal Konvencijos 6 straipsnį“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-168/2011).

Privilegija savęs nekaltinti gali būti pasinaudojama apklausų metu, nes būtent tada „paprastai ... yra gaunami parodymai“, tačiau apklausa nebūtinai turi atitikti visus baudžiamajame įstatyme įtvirtintus formalumus ir požymius (Merkevičius, 2008, p. 496-497). Tai reiškia, kad asmuo turi turėti realią galimybę pasinaudoti turima privilegija net tų apklausų metu, kurios, pavyzdžiui, nėra protokoluojamos, atliekamos neformalioje aplinkoje, t. y. ne ikiteisminio tyrimo įstaigoje, telefoninių apklausinėjimų metu. Atsisakymas atsakyti į užduodamus klausimus ar kitokio tipo ignoravimas jokiais atvejais byloje negali įgyti bet kokios įrodomosios reikšmės, tuo labiau negali būti traktuojamas

kaip vienas iš asmens kaltumo įrodymų⁶. Be to, kaip teisingai yra pažymėjęs R. Merkevičius, „vien faktas, kad įtariamasis atsisako duoti bet kokius parodymus, nėra ir negali būti pagrindas skirti jam pačią griežčiausią kardomąją priemonę suėmimą“ arba grasinti ją skirti, jei nebus pateikti atsakymai į tam tikrus užduodamus klausimus (Merkevičius, 2008, p. 526).

Nesunku įsivaizduoti, jog gali kilti noras daryti apibendrinančias išvadas apie esamą kaltumą asmens, kuris pasirenka tylėti ir neatsakinėti į užduodamus klausimus. Mat, iš pirmo žvilgsnio žvelgiant iš psichologinės prizmės gali atrodyti, kad nekaltas asmuo tikrai nebijos kalbėti ir stengsis visomis savo turimomis galimybėmis kuo tiksliau nupasakoti esamą situaciją ir taip paneigti jam keliamus įtarimus. Visgi yra visiškai įmanomos situacijos, kai net nekaltas asmuo pasirinks priešingą gynybinę strategiją negu kalbėjimą. Pavyzdžiui, tai gali įvykti dėl nepasitikėjimo teisėsauga⁷, jaučiamo neigiamo pareigūnų išankstinio nusistatymo⁸, baimės, kad pasakyti paaiškinimai bus ne taip suprasti, neteisingai interpretuoti. Susidūrimas su teisėsaugos institucijomis neabejotinai yra įtampą kelianti patirtis net ir nekaltam asmeniui. O patiriama įtampa silpnina asmens gebėjimą atkurti nagrinėjamos situacijos epizodus. Todėl pareigūno esamas susiformavęs išankstinis nusistatymas gali prisidėti prie to, jog net paprastas istorijos faktų supainiojimas gali būti traktuojamas kaip dar vienas asmens kaltumą patvirtinantis įrodymas. Galiausiai, netgi sąmoningas tam tikrų faktų iškraipymas *per se* nėra ir negali būti asmens kaltumo patvirtinimas. Toks elgesys gali būti pateisinamas dėl asmeninių priežasčių, pavyzdžiui, gėdos ar tos pačios baimės dėl galimos rizikos, jog tam tikros aplinkybės nebus tinkamai suprastos, bet panaudotas kaip to asmens kaltumo įrodymas.

Priešingu atveju, asmenys, pasirinkę tam tikrą informaciją pateikti, remiantis sisteminiu ir loginiu teisės aiškinimo metodu, neatsako už melagingų parodymų davimą pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000) (toliau – „BK“) 235 straipsnio 1 dalį. Pateikti tikrovę atitinkančią informaciją yra tik moralinė pareiga. Todėl įtariamasis, kaltinamasis, bet taip pat ir – specialusis liudytojas net per pareigūnų organizuojamas apklausas turi nedraudžiamą procesinę galimybę gintis duodamas melagingus parodymus, klaidingai atsakinėdamas į

⁶ Deja, pastebėta, tokios ydingos pozicijos neretai laikomasi teismų praktikoje: „teismų praktikoje nereta pozicija kaltinamojo tylėjimą vertinti kaip netiesioginį kaltės įrodymą“ (Merkevičius, 2006, p. 58).

⁷ Beje, įkalbinėjimas duoti parodymus, įtikinėjimas, jog tylėjimas, esą, nėra geriausia gynybinė strategija tokį nepasitikėjimą teisėsauga tik didina (Merkevičius, 2008, p. 502).

⁸ Sąmoningam ar nesąmoningam neigiamam išankstiniame ikiteisminiame tyrime dirbančių ir apklausas vykdančių pareigūnų nusistatymo formavimuisi, manytina, *inter alia*, turi įtakos vien įtariamojo ir kaltinamojo žodžių lingvistinė reikšmė.

užduodamus klausimus ir net išaiškėjus tiesai likti nebaudžiamam (Merkevičius, 2008, p. 528). Būtent dėl šios priežasties, kitaip nei yra įprasta prieš apklausiant nukentėjusįjį (BPK 28 str. 3 d.), liudytoją (BPK 183 str.), specialistą (BPK 180 str.) ir kitus, minėti asmenys niekada nebūna įspėjami dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą (BPK 188 str., 272 str.; Rekomendacijų 26 str. 2 d.).

Priešingos pozicijos dėl esamo reguliavimo, susijusio su absoliučiu imunitetu nuo atsakomybės už melagingų parodymų davimą, laikosi R. Jurka (Jurka, 2009, p. 198). Anot jo, asmenų, turinčių teisę tylėti, savo valia išreikštas sutikimas duoti parodymus apie savo pačių galimai padarytą nusikalstamą veiką neturėtų jų atleisti nuo teisinės pareigos tai daryti teisingai, nemeluojant (Jurka, 2009, p. 198). Tuo norima pasakyti, kad asmuo, turintis teisę tylėti, kiekvieną kartą, nusprendęs kalbėti, turėtų būti prieš tai prisaikdintas už melagingų parodymų nedavimą, o šią pareigą pažeidęs sulaukti baudžiamosios atsakomybės įprasta tvarka. Visgi darbo autorė išreiškia abejonę, ar toks reguliavimas iš tiesų būtų teisėtas ir veiksmingas. Visų pirma, leidimas duoti parodymus tik su sąlyga būti prisaikdintam už melagingų parodymų nedavimą gali riboti asmens teisę būti išklaustam, pažeisti jo teisę į gynybą ir apsunkinti įrodymų rinkimą. Duodamas parodymus asmuo taip pat yra apklausinėjamas, o teisingi atsakymai į užduodamus klausimus ne visada asmeniui gali būti procesiškai naudingi ir jį teisinantys. Dėl šios priežasties yra tikimybė, kad asmuo apskritai atsisakys būti prisaikdintas ir teikti bet kokius parodymus, net ir save teisinančius, nes bijos gauti bent vieną klausimą, kurį atsakius bus priverstas prisidėti prie galimo savęs įkaltinimo. Tokiu būdu yra ribojama asmens teisė būti išklaustam bei pažeidžiama teisė į gynybą⁹, nes šių teisių realizavimo galimybė yra siejama su išaugusia tikimybe pateikti sau nenaudingus parodymus ir pakenkti sau. Antra, vargu, ar apskritai būtų veiksminga atgrasyti įtariamą asmenį neduoti žinomai melagingų parodymų prisaikdinant. Pavyzdžiui, italų teisininkas ir filosofas Cesare Beccaria šiuo klausimu yra ypač kategoriškas: „kiekvienas teisėjas gali įsitikinti, kad nei viena priesaika, nei vieno kaltinamojo niekad neprivertė pasakyti tiesą“ (Bekarija, 1992, p. 52). Anot jo, tokie įstatymai kaip šis, kurie prieštarauja įgimtiems žmogaus jausmams ir interesams, yra kaip užtvankos, kliudančios „tiesiai upės tėkmei“, kurios yra „sulaužomos ir tučtuojau vandens nunešamos“ (Bekarija, 1992, p. 52). Kitaip tariant, jeigu yra bent menkiausia tikimybė, kad aktyviu melavimu apie nusikaltimo faktines aplinkybes galima bus išvengti ar bent sušvelninti galimos baudžiamosios atsakomybės griežtumą, būtų naivu tikėti, kad dauguma vengtų prisiimti

⁹ Pavyzdžiui, savo veikalė „Apie įstatymų dvasią“ Montesquieu pasmerkė baudimo praktiką už melavimą valdžios pareigūnams remdamasis tuo, kad tai yra vienas iš prigimtinės savigynos būdų (Montesquieu, C. de S., B. de, 2001, p. 103).

šios rizikos. Verta pridurti, jog tam tikrais atvejais rezultatas, kurio galima būtų pasiekti iškraipant parodymus, galėtų išgelbėti net nuo laisvės atėmimo bausmės. Tuo tarpu, visada išliks tikimybė, kad melas nebus atskleistas.

Baudžiamojo proceso kodekso 45 straipsnyje yra nustatyta teisėjo, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno pareiga išaiškinti proceso dalyviams jų procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Vadinasi, jeigu asmuo baudžiamajame procese turi būti apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, „jam turi būti išaiškinta teisė neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus, nepaisant to, ar tokia pareiga nurodyta BPK straipsnyje, reglamentuojančiame apklausą tam tikroje baudžiamojo proceso stadijoje, ar nenurodyta“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018). Be to, apie teisę tylėti turi būti pasirašytinai informuojama prieš kiekvieną apklausą ir nesvarbu, jei ši teisė jau buvo išaiškinta ankstesnėse apklausose (Merkevičius, 2006, p. 59). Taigi, visiškai sutiktina su nuostata, jog „teisės neduoti parodymų prieš save įgyvendinimas siejamas ne tik su įstatyminiu jos įtvirtinimu, tačiau su realia galimybe ją vykdyti išaiškinant ... apie ... disponuojamas teises“ (Rakevičiūtė, 2022, p. 32). Kiekvieną kartą, kai baudžiamajame procese įtariamasis ar specialusis liudytojas nusprendžia pasinaudoti savo išimtinė teise tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, tai turi būti pažymėta arba apklausiamojo apklausos protokole (įtariamąjo atveju) (BPK 188 str. 4 d.), arba prokuroro nutarime (specialiojo liudytojo atveju) (Rekomendacijų 11 d.). Toks konkretaus pasirinkimo registravimas veikia prevenciškai nuo teisėsaugos pareigūnų galimų piktnaudžiavimų, bauginimų ar kitokios prievartos. Kaip pažymi LAT, „siekiant garantuoti, kad būtų išsklaidytos bet kokios abejonės dėl pareigūnų bendravimo su įtariamuoju ir jam galimai taikyto netinkamo spaudimo, toks bendravimas turėtų būti tinkamai dokumentuojamas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. kovo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-489/2024).

Asmuo, savanoriškai sutinkantis būti apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, negali būti apklaustas kaip liudytojas, t. y. taikant tapačias teises, ir, svarbiausia, vienodą atsakomybės turinį, kuris taikomas liudytojo procesinį statusą įgijusiems asmenims. Visgi keletas liudijimo ypatumų sutampa kaip tai nurodo BPK 82 straipsnio 3 dalis. Tačiau, kaip turėtų vykti tokio asmens, Rekomendacijose vadinamo specialiojo liudytojo, apklausa, tiesiogiai pats BPK toliau reglamentuoja lakoniškai, o šią tvarką išsamiau numato jau minėtos generalinio prokuroro 2008 m. priimtos Rekomendacijos. Pagal BPK 82 straipsnio 3 dalį sprendimą apklausti asmenį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką – pripažinti asmenį specialiuoju liudytoju, t. y. taikyti

specialią apklausos procesinę tvarką, priima prokuroras savo motyvuotu nutarimu. Rekomendacijose detalizuojama, kad priimdamas nutartį, *inter alia*, prokuroras gali atsižvelgti į tokio asmens savanorišką rašytinį prašymą (Rekomendacijų 10 d.) būti apklausiamam taikant specialius liudijimo ypatumus ir išreikštą norą bendradarbiauti. Tačiau prokuroras privalo įvertinti, ar tikrai nėra pakankamai faktinių duomenų tokiam asmeniui byloje suteikti įtariamojo statusą (Rekomendacijų 6 d. ir 9 d.). Pažymėtina, kad, remiantis Rekomendacijomis, specialiojo liudytojo teisinis statusas gali būti suteikiamas dar ir tais atvejais, kai yra reikalinga surinkti iš konkretaus asmens informacijos, kuri galimai yra susijusi su jo padaryta nusikalstama veika, tačiau dėl tam tikrų įstatyminių apribojimų yra sunkiau inicijuoti ikiteisminio tyrimo pradėjimą dėl konkretaus apklausiamo asmens veiksmų (Rekomendacijų 2 d.). Tokiais asmenimis gali būti Seimo nariai (Lietuvos Respublikos Seimo statutas, 1994), Ministras Pirmininkas, ministrai (Konstitucijos 100 str.), Konstitucinio Teismo teisėjai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas, 1993) (8 str. 2 d.), Lietuvos Respublikos Prezidentas (Konstitucijos 86 str.) ir kt. – kuriuos patraukti baudžiamojon atsakomybėn reikalingas kompetentingos institucijos leidimas.

Pagal Rekomendacijų 2 dalį prokuroro nutarimas asmenį pripažinti specialiuoju liudytoju arba, kitaip tariant, apklausti jį taikant tik tam tikrus liudijimo ypatumus, turėtų būti itin argumentuotas bei taikomas verčiau išimties nei įprasta tvarka. Manytina, kad pasirinkimas vengti apklausti asmenis kaip specialiuosius liudytojus yra pagrįstas siekiu kuo labiau sumažinti tikimybę surinkti melagingus parodymus ir tuo pačiu – išvengti klaidingų išvadų apie aplinkybes dėl ikiteisminiame tyrime nagrinėtos galimai padarytos nusikalstamos veikos. Kaip jau ankščiau minėta, asmeniui, apklausiamam apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, skirtingai nei liudytojo ar nukentėjusiojo statusą procese turintiems asmenims, negali būti pritaikyta atsakomybė nei už melagingų parodymų davimą (BK 235 str. 1 d.), nei už apskritai vengimą juos duoti (BPK 82 str. 3 d.). Kadangi specialieji liudytojai turi sustiprintas procesines garantijas paprasto liudytojo atžvilgiu, tai sudaro jiems palankias sąlygas iškraipyti ar nuslėpti faktines aplinkybes apie galimai padarytą nusikalstamą veiką. Kaip teisingai 2017 m. yra pažymėjęs advokatas Edmundas Budvytis, greičiausiai yra bijoma, kad specialiojo liudytojo „taikymas gali atsisukti prieš patį tyrėją, jeigu apklausiamasis ar jo advokatas savo ginamojo naudai pritaikys specifines specialiojo liudytojo teises nesutikti duoti parodymų arba duoti melagingus parodymus, išvengiant už tai baudžiamosios atsakomybės“ (15min, 2017). Turint omeny tai, kad įtariamo nusikalstamos veikos padarymu motyvai gali būti bet kokie, bet, ko gero, dažniausias – siekis bet kokia kaina išvengti baudžiamąjį persekiojimą. Be

to, BPK 82 straipsnio 3 dalis specialiuosius liudytojus saugo nuo atsakomybės dėl neatvykimo be svarbios priežasties pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, kas sudaro prielaidas pakenkti sklandžiam, greitam bei efektyviam ikiteisminio tyrimo vykdymui. Taip pat sutiktina su teisės doktrinoje išskirta pozicija, kad išreikštas reikalavimas vengti asmenį apklausti specialiojo liudytojo procesiniu statusu yra siekis nesudaryti prielaidų atsirasti praktinėms situacijoms, kai specialiojo liudytojo institutas, reglamentuotas poįstatyminiu teisės aktu, tampa specialiąja norma, pakeičiančią bendrąją, numatytą BPK 80 straipsnio 1 punkte (Jankauskas, 2016, p. 25). Priešingu atveju, būtų paneigta ne tik BPK įtvirtintų procesinių statusų esmė, todėl prieštarautų įstatymų leidėjo tikslams, bet ir sudarytų prielaidas atsirasti grubiems asmens teisių pažeidimams (Jankauskas, 2016, p. 25).

Bet kokie parodymai, surinkti pažeidžiant kito turimą teisę atsisakyti teikti save kaltinančius parodymus, neturi ir negali turėti jokios įrodomosios reikšmės, o nuosprendžių grindimas tokiais parodymais yra esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-127-689/2020). Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą reikalauja, kad bet kokie pareiškimai, kurie buvo gauti asmenį kankinant, nebūtų pripažinti įrodymais bet kokiame teismo procese, įskaitant baudžiamajame procese (Konvencija prieš kankinimą ir kitokį..., 1984). Šia Konvencija išreiškiamas akivaizdus neigiamas požiūris į prievarta grįstus asmenų prisipažinimus, todėl griežtai skatinama nuo jų susilaikyti reikalaujant, kad tokie pareiškimai neįgytų jokios įrodomosios reikšmės teismų praktikoje. Pritartina, kad „Įrodymų naudojimo neleistinumas gali būti vertinamas kaip turintis pareigūnus drausminantį ir nuo teisės pažeidimų atgrasantį poveikį: procesiškai „neapsimoka“ apklausinėti faktinio įtariamojo kaip liudytojo, nes tokios apklausos rezultatai neturi procesinės perspektyvos (negali prisidėti prie proceso tikslų pasiekimo)“ (Juozapavičius, 2020, p. 43). Vis dėlto, paminėtina, kad, anot LAT, toks esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas, kai įrodymai yra surenkami verčiant asmenį juos duoti, nepripažįstamas kaip pagrindas *per se* teismo sprendimą pripažinti neteisėtu ir nepagrįstu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-127-689/2020).

In sum, asmenys, disponuojantys privilegija savęs nekaltinti, gali ja naudotis neribotą kartų skaičių per kiekvienas apklausas viso baudžiamojo proceso metu. Prieš kiekvieną tokio asmens apklausą ši teisė turi būti suprantamai paaiškinta, užtikrinama nevaržoma galimybė ja pasinaudoti. Asmens pasirinkimas neduoti parodymų negali įgyti jokios įrodomosios reikšmės ar kitaip neigiamai paveikti asmens padėtį baudžiamajame procese.

Prievarta gauti parodymai, pažeidžiant apklausiamojo savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimą, byloje negali įgyti jokios įrodomosios reikšmės.

3. Privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimo Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje problematika

Šiame skyriuje analizuojamos dabartinės problemos, su kuriomis susiduriama užtikrinant tinkamą privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Nagrinėjant atitinkamas BPK, ypač Rekomendacijų, nuostatas, LAT išaiškinimus ir mokslinę literatūrą siekiama nustatyti pagrindinius šio pagrindinio teisės principo taikymo pažeidimus, iššūkius, spragas ir tobulintinas sritis esamame reguliavime.

3.1. Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo pažeidimai

Šioje dalyje bus aptarti teoriniai ir pagrindiniai praktiniai savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo pažeidimai, su kuriais susiduriama Lietuvoje. Išsami tokių pažeidimų analizė leis įgyti gilesnį supratimą apie sunkumus, su kuriais susiduriama, siekiant užtikrinti tinkamą savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimą ir, tuo pačiu, veiksmingą asmens teisių apsaugą baudžiamosiose bylose.

Visų pirma, įstatymas reikalauja įtariamąjį atsakyti, ar šis pripažįsta savo kaltumą, prieš tai dar nebūnant informuotam apie teisę tylėti. Teisės doktrinoje R. Merkevičiaus yra pastebėta, jog pagal galiojantį BPK reguliavimą prieš teisės tylėti išaiškinimą (BPK 272 str. 1 d.) kaltinamajam teisiamejo posėdžio pirmininkas privalo jo paklausti, ar šis pripažįsta savo kaltumą (BPK 271 str. 2 d.) (Ancelis *et al.*, 2009, p. 142). Neabejojama, kad tai vertimo duoti parodymus prieš save įstatyminė įteisinimo išraiška, kuri pažeidžia jau minėtą teisę viso baudžiamojo proceso metu „ignoruoti kaltintojo pateiktus klausimus ar užimti pasyvaus pobūdžio gynybinę strategiją“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 142).

Antra, darbo autorės nuomone, esamas BPK reguliavimas neturėtų įteisinti asmens, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, atvesdinimo galimybes, nes tai sudaro sąlygas piktnaudžiauti pastarojo asmens teise tylėti. Nepaisant to, kad vadinamajam specialiajam liudytojui negali būti skirtos procesinės

prievartos priemonės (BPK 163 str. 1 d.)¹⁰, kurios yra taikytinos liudytojams už neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, specialusis liudytojas vis tiek gali būti atvesdinamas BPK 142 straipsnyje nustatyta tvarka (ir Rekomendacijų 26 d. 3. p.). Darbo autorės nuomone, procesinė prievarta asmens atžvilgiu gali būti pateisinama tik tuomet, kai pastarasis asmuo turi tam tikrų įpareigojimų, kuriuos turi (i)vykdyti. Kaip antai, paprastas liudytojas turi pareigą proceso metu duoti teisingus parodymus. Tačiau atvesdinimu liudytojo, kuris neturi tokios pareigos, yra nepagrįstai kuriama prievartos aplinka, sudaromos sąlygos jausti papildomą psichologinį spaudimą. Minimas specialusis liudytojas nėra teisiškai įpareigotas būti apklausiamas, o minėto asmens „atvykimas ... turi vienintelį tikslą – įforminti tokį nesutikimą raštu“, kas niekaip neprisideda prie reikšmingų bylai aplinkybių atskleidimo (Jankauskas, 2016, p. 41). Todėl specialiojo liudytojo atvesdinimas yra betikslis, pažeidžia proceso ekonomiškumo principą ir yra neteisėtas asmens teisių suvaržymas. Priverstinis atvesdinimas yra tik dar viena galimybė sukurti daugiau įgalinimų ikiteisminio tyrimo pareigūnams taikyti psichologinį spaudimą asmeniui, kuris atsisako bendradarbiauti su valdžios institucijomis ir teikti prieš save parodymus.

Trečia, praktikoje neretai sutinkamas įvairus netiesioginio vertimo duoti parodymus prieš save priemonių naudojimas. Be įmanomo paprasčiausio tiesioginio fizinio arba psichologinio (pavyzdžiui, skubinant) poveikio taikymo, praktikoje taip pat paplitę netiesioginiai vertimo būdai, kurie leidžia asmeniui suprasti, kad pasinaudojęs savo teise tylėti jis rizikuos patirti tam tikrų teisinių ar faktinių nepatogumų (Merkevičius, 2006, p. 58). Pavyzdžiui, netgi pačiame BPK komentare yra rekomenduojama atsisakiusio duoti parodymus poziciją mėginti pakeisti įtikinėjant, kad toks sprendimas galimai turės neigiamų padarinių jam pačiam, nes „gali būti užvilktas tyrimas, neatskleistos jo atsakomybę galimai lengvinančios aplinkybės“ (Goda *et al.*, 2003 cituota Rakevičiūtė, 2020, p. 29). Šio darbo autorė visiškai pritaria išsakytam A. Rakevičiūtės pastebėjimui, kad tokiais ir bet kokiais kitais panašiais, vadinamaisiais, patarimais, yra pažeidžiama pasyviojo proceso dalyvio savęs nekaltinimo privilegija. R. Merkevičius yra atkreipęs dėmesį, kad Lietuvos ikiteisminių tyrimų vykdymo praktikoje neretai pasitaiko situacijų, kai pati teisė tylėti apskritai nėra išaiškinama, išaiškinama per vėlai arba netinkamai (Merkevičius, 2006, p. 58). Pavyzdžiui, išaiškinimo metu perspėjant, kad pasirinkimas tylėti, atsisakymas bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis *de jure* gali būti traktuojamas kaip vienas iš

¹⁰ Išskyrus atvejus, kai toks asmuo nevykdo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo teisėtų nurodymų arba trukdo ikiteisminiam tyrimui ar teisminei bylos nagrinėjimui (Rekomendacijų 26 d. 1. p. ir 27 d.).

asmens kaltumo patvirtinimų. Taip pat, deja, vis dar pasitaiko situacijų, kai dėl parodymų nedavimo įtariamajam pritaikoma pati griežčiausia kardomoji priemonė – suėmimas (Merkevičius, 2006, p. 58). Apskritai, kaip matyti praktikoje ir dėl kitų kardomųjų priemonių, parodymų nedavimas yra kaip vienas iš teismo naudojamų argumentų, atmetant kaltinamojo prašymą dėl paskirtos kardomosios priemonės. Pavyzdžiui, vienoje byloje apylinkės teismas argumentavo, kad „baudžiamoji byla, kurioje kaltinamas A. M., yra didelės apimties ir sudėtinga, teismo posėdžiai suplanuoti iš anksto, A. M. kaltinamas kelių nusikalstamų veikų padarymu, priskiriamų apysunkių ir sunkių nusikaltimų kategorijai, jam šiuo metu yra taikoma viena iš švelniausių kardomųjų priemonių, kaltinamieji teisme neapklausti, ikiteisminio tyrimo metu ne visi davė parodymus, A. M. kaltu prisipažino iš dalies, parodymų dar nedavė, todėl prašymas atmetamas ir kaltinamajam paskirta kardomoji priemonė – rašytinis pasižadėjimas neišvykti paliekama galioti tokia, kokia paskirta“ (Panevėžio apygardos teismo 2014 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-140-185/2014). Visa tai taip pat laikomi vieni iš Konstitucijos uždrausto netiesioginio vertimo duoti parodymus prieš save išraiškos būdų.

Ketvirta, privilegija savęs nekaltinti praktikoje taip pat pažeidžiama, kai *de facto* įtariamasis yra apklausiamas kaip liudytojas bendra tvarka. Vengimas asmenį apklausti taikant liudijimo ypatumus¹¹ (konkrečiai tokius, kurie numatyti BPK 82 str. 3 d.) arba suteikti jam kitą tokį procesinį statusą¹², kuris jam išlaikytų išimtinę teisę pačiam nuspręsti, „ar ir kaip aktyviai dalyvauti jo atžvilgiu vykdomame baudžiamajame procese“, taip pat gali sudaryti prielaidas valdžios pareigūnams manipuluoti konstitucine asmens teise tylėti (Merkevičius, 2006, p. 51). Būtent LAT praktikoje yra neretai užfiksuojamos situacijos, kai asmuo formaliai yra apklausiamas kaip neutralus liudytojas, tačiau praktiškai apklausoje jam užduodami tokie klausimai, kurie sudaro realų pagrindą manyti, kad apklausiamasis byloje yra potencialus įtariamasis. Tokios išvados darytinos dėl to, nes atsakius į pateiktus klausimus būtų gaunami duomenys, galintys tapti pagrindu reikšti įtarimus ar kaltinimus šiam proceso dalyviui, mat parodymų dalyką sudaro „duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 15 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normų, nustatančių įtariamojo ir kaltinamojo teises, taikymo apžvalga, Nr. AB-45-1). LAT yra perspėjęs, jog „jei atsiranda bent menkiausių požymių, kad toks asmuo ... gali duoti parodymus ir apie savo paties galbūt padarytą nusikalstamą veiką, jis negali būti apklausiamas teisme kaip

¹¹ Būtent tokį reikalavimą numato Rekomendacijų 2 dalis, teigianti, kad draudimo apklausti kaip liudytoją asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką išimtis turėtų būti taikoma itin retais atvejais.

¹² Įtariamojo arba kaltinamojo.

liudytojas bendra tvarka“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019). Tokiu atveju apklausiamasis turi būti pripažintas įtariamuoju arba specialiuoju liudytoju, kuriems taikomas imunitetas nuo atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Dėl šios priežasties kasacinis teismas laikosi pozicijos, jog formalus įtarimų nepareiškimas gali lemti konstitucinės asmens teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save suvaržymą. Vis dėlto apklausas vykdančios pareigūnai neretai nepaiso šio LAT perspėjimo, todėl teismų praktikoje yra paplitęs nepagrįstas baudžiamosios atsakomybės pagal BK 235 straipsnį (melagingų parodymų davimas) konstatavimas. LAT pažymi, kad asmuo turi būti laikomas potencialiu įtariamuoju ne tik tada, kai gauti duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas gali būti panaudoti „tiriamoje baudžiamojoje byloje, bet ir bet kurioje kitoje „baudžiamojo pobūdžio“ byloje“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 15 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normų, nustatančių įtariamojo ir kaltinamojo teises, taikymo apžvalga, Nr. AB-45-1). Neabejotinai, minimą poziciją palaiko ir EŽTT pasisakydamas, kad teisės neduoti parodymų prieš save pažeidimai paprastai yra nustatomi, „pirma, kai yra panaudojama prievarta, siekiant gauti informacijos, kuri gali tapti pagrindu asmenį apkaltinti jam jau iškeltoje arba numatomoje iškelti baudžiamojoje byloje, ... t. y. institucijos turi įtikinamų priežasčių įtarti asmenį dalyvavus darant nusikalstamą veiką, nepriklausomai nuo to, ar formaliai jam suteiktas toks statusas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019). Antra, „kai ne baudžiamojo proceso kontekste prievarta išgauta kaltinamoji informacija vėliau yra panaudojama persekiojant tą asmenį baudžiamojo proceso tvarka“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019). Visu tuo norima pabrėžti, kad kaltinamoji informacija gali būti surinkta ne tik baudžiamosiose bylose, bet ir neoficialių apklausų metu, kai baudžiamasis procesas oficialiai dar nėra paskelbtas, tačiau jau yra asmens kaltumą pagrindžiančių duomenų. Taigi, matyti, kad praktikoje esama situacijų, kai „kaip liudytojas apklausiamas asmuo, kuris faktiškai yra įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu, tačiau dėl vienu ar kitu priežasčių apklausos metu nėra pripažintas įtariamuoju BPK nustatyta tvarka“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019). Visa tai pažeidžia to asmens išimtinę teisę duoti parodymus prieš save bei gali būti vertinama „kaip vertimas duoti parodymus prieš save“, nesvarbu, ar tai buvo daroma tyčia, ar ne (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019). Dėl šios priežasties nagrinėjamos privilegijos kontekste praktikoje pripažįstamas faktinio asmens procesinio statuso prioritetas prieš formalų

procesinio statuso suteikimą. Tai reiškia, kad vien tik formalus įtarimų nepareiškimas asmeniui negali atimti iš jo teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save baudžiamojo proceso metu. Vis dėlto svarbu paminėti, kad vertinant šios teisės tinkamą įgyvendinimą „atsižvelgtina ne tik į tai, ar procesine prasme asmeniui buvo pareikšti įtarimai dėl aplinkybių, kurios buvo tiriamos baudžiamojoje byloje, bet būtina įvertinti visus faktinius bylos duomenis“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019).

Galiausiai, penkta, EŽTT praktikoje yra užfiksuota ir kitokių asmens konstitucinės teisės tylėti pažeidimo atvejų. LAT šiais atvejais ne kartą rėmėsi ir citavo, t. y. teisės neduoti parodymų prieš save pažeidimas įprastai yra pripažįstamas, kai apklausą vykdomas subjektas imasi gudrybių (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2013), tokių kaip: verčiant ar kitokiais neleistiniais būdais lenkiant apklausiamąjį bendradarbiauti su valdžios institucijomis (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008), pasitelkus apgaulę (klaidinant) inicijuojant neoficialius pokalbius su įtariamaisiais taikant savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmus arba privačius asmenis, formaliai nesaistomus su valstybės teisėsaugos institucijomis jokiais ryšiais¹³ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. sausio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-594/2024 ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-8-976/2024), kameroje uždaryto policijos informatoriaus kaltinančios įtariamąjį informacijos išgavimas nuolatos jį klausinėjant ir taip darant aktyvų poveikį įtariamajam (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-6-976/2022). Trumpai tariant, valstybei yra draudžiamas neribotas duomenų apie privatų žmogų gavimas, fiksavimas, naudojimas ir perdavimas, o šis draudimas, *inter alia*, yra išreiškiamas konstitucinėje teisėje į informacinį apsisprendimą (Konstitucijos 26 str. 1 d.) (Merkevičius, 2008, p. 493). Todėl parodymų išgavimas tyrimo pareigūnams pasitelkus įvairias gudrybes neretai gali būti pagrindas konstatuoti asmens savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimą.

Apskritai, vertinant, ar egzistuoja privilegijos savęs nekaltinti pažeidimas, svarbu įvertinti visą susidariusią situaciją bei atkreipti dėmesį į tai, ar apklausa buvo tinkamai įforminta, ir kokia buvo pareigūnų (pašalinių) įtaka informacijos išgavimo metu – ar parodymai buvo duodami savanoriškai, be spaudimo, nepatiriant jokių veiksmų laisvės

¹³ Būtina atsižvelgti į tai, ar bendravimas būtų įvykęs nesant pareigūnų ar privačių asmenų įsikišimo, bei, ar pokalbis faktiškai atitiko apklausą.

suvaržymo, ar neklaidinant asmens dėl jo teisinės padėties ir pan. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-6-976/2022). Visgi svarbu paminėti, jog, remiantis Konstitucinio Teismo pozicija, ne kiekviena tiesioginė prievarta *per se* lemia teisės tylėti ir teisės neduoti parodymų prieš save pažeidimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas). Kiekvienu atveju taip pat „turi būti atsižvelgiama į prievartos, naudotos siekiant gauti įrodymus, pobūdį ir laipsnį, tinkamų saugiklių buvimą ir šitaip surinktos medžiagos panaudojimą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas).

Apibendrinantys išvadai apie savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimus Lietuvoje tinka pasakyti, kad dažniausias šios teisės pažeidimas pasireiškia, kai faktinis įtariamasis tyrime yra apklausiamas liudytojo procesiniu statusu. Taip pat yra užfiksuota atvejų, kai apklausą vykdantis subjektas neleistiniais būdais tiesiogiai lenkia apklausiamąjį bendradarbiauti su valdžios institucijomis; apgaule inicijuoja neoficialius pokalbius su įtariamaisiais taikant savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmus arba privačius asmenis; aktyviai klausinėja ir sukuria spaudimą siekdamas iš kameroje uždaryto įtariamojo išgauti jį kaltinančios informacijos. Praktikoje taip pat yra paplitę ir netiesioginio vertimo duoti parodymus prieš save būdai: kardomųjų priemonių pritaikymas, įtikinėjimai dėl galimų kitų tam tikrų nepatogumų patyrimo procese. Be to, BPK numatyta reikalavime paklausti asmens, ar jis pripažįsta savo kaltumą, prieš tai neišaiškinant jo teisės tylėti, taip pat yra įteisinta vertimo duoti parodymus prieš save įstatymine išraiška. O tokio asmens nepagrįsta atvedinimo galimybė, taip pat numatyta BPK, sukuria reikiamas sąlygas šią privilegiją pažeisti.

3.2. Privilegijos savęs nekaltinti įgyvendinimo iššūkiai Rekomendacijų kontekste

Pagal Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros priimtas Rekomendacijas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (BPK 80 str. 1 p.), tačiau dar nėra pripažintas įtariamuoju (nes nėra surinkta pakankamai duomenų įtariamojo statusui suteikti) gali įgyti savarankišką pavadinimą – specialusis liudytojas. Visgi nors specialusis liudytojas disponuoja teise savęs nekaltinti, jis nėra naujas baudžiamojo proceso dalyvis, o Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose apskritai nėra įvardinamas. Darytina prielaida, kad Rekomendacijose specialiojo liudytojo pavadinimo atsiradimo kilmė gali būti siejama su šio asmens turimų teisių, atsakomybės aspektų

išskirtiniais, bei tariamu teisinės prigimties artumu su liudytoju. Tačiau liudytoją nuo specialiojo liudytojo iš esmės skiria specialiojo liudytojo tikėtina sąsaja su nusikalstama veika. Tokia sąsaja lemia ir tikėtiną specialiojo liudytojo procesinį suinteresuotumą bylos baigtimi, todėl apklausos atliekamos savanoriškai. Specialusis liudytojas pats pasirenka, ar jis nori būti apklausiamas apie jo galimai padarytą nusikalstamą veiką. Be to, yra apklausiamas ne apie kitų asmenų galimai padarytą nusikalstamą veiką ar kitas reikšmingas aplinkybes iš stebėtojo perspektyvos, kaip yra liudytojo atžvilgiu, o labiau kaip potencialus nusikalstamos veikos vykdytojas. Todėl specialiojo liudytojo pristatomos faktinės aplinkybės apie paties galimai padarytą nusikalstamą veiką gali turėti įtakos jo tolimesnių teisių bei pareigų pasikeitimams. Tiksliau tariant, toliau remiantis gauta informacija gali būti svarstoma apklausiamąjį pripažinti įtariamuoju. Be to, nurodoma, kad specialusis liudytojas užima santykinai tarpinę teisinę padėtį – tarp procesu nesuinteresuoto liudytojo ir įtariamojo (Rekomendacijų 4 d.). Kaip minėta, kadangi specialusis liudytojas nėra laikomas visiškai nei liudytoju, nei įtariamuoju, jam negali būti taikomos tapachios procesinės šių teisinių santykių dalyvių teisės ir pareigos. Vis dėlto nepaisant to, kad Rekomendacijose specialusis liudytojas nėra tapatus įtariamajam, teisės doktrinoje įvardijama, kad jis turi pradinį įtarimą *in personam* ir jam priklauso įtariamajam būdingos teisės (Juozapavičius, 2020, p. 39). Todėl, sutiktina, kad toks asmuo neatitinka liudytojo sampratos, bet atitinka faktinio įtariamojo sampratą (Juozapavičius, 2020, p. 39). Tai, kad specialusis liudytojas yra labai glaudžiai susijęs su įtariamuoju, savo praktikoje yra pripažinęs ir EŽTT pabrėždamas, kad „specialiojo liudytojo statusas yra artimas įtariamojo statusui“, nes egzistuoja bent kažkoks įtarimas (angl. *existence of at least some suspicion*), kad asmuo padarė nusikalstamą veiką, be to, jis turi atleidimą nuo atsakomybės už atsisakymą duoti parodymus ar žinomai neteisingų parodymų davimą (Juozapavičius, 2020, p. 36).

Remiantis BPK nuostatomis galima daryti išvadą, kad Rekomendacijose vadinamas specialusis liudytojas yra tas pats liudytojas, tačiau, kai vykdomos apklausos metu jam yra užduodami tokie klausimai, į kuriuos atsakius gali būti gauti duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamą veiką, šiam asmeniui yra suteikiamos papildomos procesinės garantijos. Tačiau, kaip teisingai pažymi LAT, papildomos „teisės suteikiamos tik konkrečiai tokio asmens apklausai“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-50-942/2021), o ne viso baudžiamojo proceso metu. Nepaisant suteikiamų išimtinių procesinių garantijų konkretaus proceso veiksmo, apklausos, metu, pastarasis asmuo, pagal BPK, išlaiko liudytojo teisinį statusą. Taigi, Rekomendacijose vadinamas specialusis liudytojas, remiantis BPK nuostatomis, iš tikrųjų

yra tik konkrečios apklausos dalyvis ir dėl to netampa nauju baudžiamojo proceso *per se* dalyviu. Visgi mėginimu sukurti atskirą procesinį statusą ir dar generalinio prokuroro iniciatyva, kuris tokios teisės net neturi, formuojamas įspūdis, kad neva esama BPK numatyta asmens teisė pasirinkti nekaltinti savęs negali būti tinkamai įgyvendinta, todėl jai yra būtinas detalesnis reguliavimas. Deja, Rekomendacijose aptariamas detalesnis BPK 80 straipsnio 1 punkto bei 82 straipsnio 3 dalies nuostatų reguliavimas papildomai įveda ir sudaro reikiamas sąlygas pareigūnams taikyti naujas psichologines prievartos priemones, kuriomis tarsi bandoma apeiti įstatymo pateiktus apribojimus (Juozapavičius, 2020, p. 30). Nors „teleologiniu ir lingvistiniu požiūriu įstatymų leidėjas, įtvirtindamas specialiojo liudytojo institutą, siekė skatinti asmens bendradarbiavimą su tyrimo institucijomis“, tačiau tai siekta daryti piktnaudžiaujant asmens teisių sąskaita (Jankauskas, 2016, p. 28). Dėl nemažai dėmesio teisės doktrinoje susilaukusio aptariamo specialiojo liudytojo instituto ir šio procesinio statuso problematiškumo baudžiamajame procese toliau darbo autorė analizuos, su kokiais praktiniais sunkumais privilegijos savęs nekaltinti užtikrinimo kontekste gali būti susiduriama taikant Rekomendacijas, numatančias specialiojo liudytojo institutą.

Pirma, prievarta pripažįstant asmenį specialiuoju liudytoju yra padidinama rizika pažeisti jo privilegiją tylėti. Rekomendacijos nurodo du atvejus, kai gali būti priimtas sprendimas asmenį apklausti kaip specialųjį liudytoją: tai priklauso nuo asmens savanoriško rašytinio prašymo – sutikimo (Rekomendacijų 9 ir 10 d.) arba nuo surinktos informacijos, kuri patvirtintų, kad yra BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyti pagrindai (Rekomendacijų 9 d.). Tačiau pastarasis pagrindas šio darbo autoriui kelia abejonių, nes BPK 80 straipsnio 1 punktas numato vienintelį pagrindą apklausti asmenį kaip specialiuoju liudytoją – asmens sutikimą. Vadovaujantis sisteminiu aiškinimu, darytina išvada, kad specialiojo liudytojo statusą baudžiamajame procese įmanoma įgyti ne vien savo noru, tačiau ir tais atvejais, jei, remiantis ikiteisminiame tyrime surinkta informacija, tai vienašališkai nusprendžia prokuroras. Vadinasi, tapimas specialiuoju liudytoju nebūtinai reiškia, kad asmuo sutiko duoti parodymus apie savo galbūt padarytą nusikalstamą veiką. Todėl tapimas ir sutikimas ne visada yra vienas kitą sąlygojančios aplinkybės. Vis dėlto, remiantis Rekomendacijomis, nors asmuo ne visais atvejais išlaiko teisę pasirinkti netapti specialiuoju liudytoju procese, tačiau įgijęs šį statusą visada išlaiko diskrecijos teisę toliau nesutikti būti apklausiamam apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Rekomendacijų 11 d.). Šioje vietoje verta priminti, kad tam tikro procesinio statuso įgijimas byloje lemia ne tik papildomų teisių, tačiau ir pareigų įgijimą. Štai, pavyzdžiui, įtariamasis ne tik turi teisę neduoti parodymus, tačiau turi pareigą gavęs šaukimą atvykti

pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisną (BPK 142 str. 1 d.). Vis dėlto įstatymų leidėjas „jokių specialių pareigų specialiajam liudytojui ... nenumato ...“, todėl palikta prokuroro diskrecinė teisė asmenį pripažinti specialiuoju liudytoju, kuris su tuo nesutinka, yra, manytina, perteklinė ir pažeidžianti BPK nuostatas (Juozapavičius, 2020, p. 35). Visų pirma, tai nepagrįstai sudaro sąlygas asmeniui patirti procesinę įtampą, ir spaudimą, nerimą dėl ateities, santykių su socialine aplinka, sveikatos, galimybių rasti arba išsaugoti darbą, ypač jeigu apie specialiojo liudytojo statusą paviešinama, kas gali padaryti nepataisomą reputacinę žalą (Juozapavičius, 2020, p. 40). Argumentą, kad aptariama prokuroro teisė yra perteklinė, dar labiau pagrindžia, kad, kaip minėta, specialusis liudytojas neturi jokių pareigų tyrimo atžvilgiu, todėl tai niekaip negali prisidėti prie efektyvesnės, greitesnės ikiteisminio tyrimo eigos. Tai tik vienas iš psichologinio spaudimo būdų asmenį priversti pateikti parodymus.

Antra, tikimybė, kad asmens teisės neteikti save kaltinančių parodymų bus suvaržyta, padidėja, kai pareigūnai veikia su tokia nuostata, jog asmenį apklausti kaip specialųjį liudytoją turi tik itin retais atvejais, kaip nurodyta Rekomendacijų 2 dalyje. Kaip jau anksčiau aptarta, sutiktina, jog egzistuoja pagrįstų argumentų, kodėl Rekomendacijose vadinamo specialiojo liudytojo institutas turėtų būti taikomas itin retais atvejais. Kita vertus, jau 2005 m. apie aptariamą problemą praktikoje pasisakė V. Kilinskas, kai asmuo, kuris faktiškai yra įtariamasis, į apklausą kviečiamas liudytojo procesiniu statusu (Kilinskas, 2005, p. 55). Specialiojo liudytojo institutas buvo siūlytas kaip sprendimo būdas užtikrinti asmens teisės tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką veiksmingą įgyvendinimą, kai surinktų duomenų dar nepakanka minėtą asmenį pripažinti įtariamuoju. Todėl asmens apklausimas apie tikėtiną jo dalyvavimą nusikalstamoje veikoje liudytojo procesiniu statusu argumentuojant vienu, jog reikia vengti asmenį apklausti kaip specialųjį liudytoją, paneigtų specialiojo liudytojo instituto prasmę¹⁴. Ne tik prasmę, bet ir apklausiamąjį teisę neduoti parodymų prieš save.

Trečia, nepagrįstas konstitucinės teisės gintis ribojimas nuo specialiajam liudytojui tikėtinais ateityje pareiškiamų įtarimų taip pat gali sąlygoti jo teisės savęs nekaltinti įgyvendinimo apsunkinimą. Deja, nors specialusis liudytojas savo teisine padėtimi yra artimiausias įtariamajam, jo disponuojamos teisės yra panašesnės į liudytojo, todėl mažai kiek prilygsta įtariamąjį teisėms. Įvardinama, kad sistemiškai aiškinant specialusis

¹⁴ Tam, kad būtų sumažintos abejonės dėl specialiojo liudytojo instituto taikymo pagrįstumo *ad hoc*, manytina, reikėtų pradėti bent jau nuo jo reglamentavimo, tačiau ne poįstatyminiu, o įstatymo lygmeniu.

liudytojas be pagrindinių, konkrečiai liudytojui priskirtų teisių, turi dar kelias teisės doktrinoje kontroversiškai vertinamas kaip papildomas teisės: turėti įgaliotąjį atstovą ir reikalauti būti pripažintam įtariamuoju (Juozapavičius, 2020, p. 33-34). Autorės nuomone, papildoma teisė iš tiesų yra tik viena – teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju, mat teisę turėti įgaliotąjį atstovą liudytojui numato BPK 55 straipsnio 1 dalis. Verta priminti, jog „specialiojo liudytojo institutas Lietuvoje buvo kuriamas atstovaujamojo liudytojo [(pranc. *témoin assisté*)] instituto Prancūzijoje pagrindu, tačiau šie institutai kardinaliai skiriasi, kadangi nebuvo perimtos esminės atstovaujamojo liudytojo procesinės garantijos, pavyzdžiui, pilnavertė teisė turėti gynėją (atstovą), besąlyginė teisė ... būti pripažintam įtariamuoju“ (Jankauskas, 2016, p. 62). Dabartiniame reguliavime numatytos specialiojo liudytojo teisės, kurios turėtų sustiprinti jo procesines galimybes gintis, taip, kaip jų įgyvendinimas yra aiškinamas Rekomendacijose, nėra pakankamos. Būtent specialiojo liudytojo, reguliuojamo poįstatyminiu teisės aktu, „procesinės padėties neaiškumas lemia ... potencialų teisės į gynybą pažeidimą“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 245). Tiek teise turėti įgaliotąjį atstovą, bet ne gynėją, tiek sąlygine teise būti pripažintam įtariamuoju yra nepagrįstai ribojama specialiojo liudytojo konstitucinė teisė į gynybą, kuri turi įtakos ir to asmens savęs nekaltinimo privilegijos netinkamam įgyvendinimui.

Specialiojo liudytojo teisė būti pripažintam įtariamuoju, kuri yra sudedamoji konstitucinės teisės į gynybą dalis, Rekomendacijose nėra absoliuti, kas sudaro sąlygas manipuliuoti specialiojo liudytojo teise tylėti. Nurodoma, kad toks asmuo turi teisę „reikalauti būti pripažintas įtariamuoju“ (BPK 82 str. 3 d., Rekomendacijų 12 d. 4 p.). Tačiau žodžio „reikalauti“ privalomumas šiame kontekste nei teisės aktuose, nei teismų praktikoje bent šiai dienai nėra detalizuotas ar išaiškintas. Rekomendacijose yra nurodoma, kad toks reikalavimas nėra privalomas prokurorui. Tačiau šio darbo autorė pritaria R. Merkevičiaus nuomonei, skirtingai nei teigia A. Juozapavičius (Juozapavičius, 2020, p. 33-34) ir P. Kuconis (Kuconis, 2023, p. 121-122), reikalavimas būti pripažintam įtariamuoju yra suformuluotas kategoriškai ir turi privalomąjį pobūdį teisėsaugos darbuotojams, todėl turėtų būti vykdomas be jokių išlygų (Merkevičius, 2013, p. 82). Tiek sąvoka „reikalauti“, tiek „prašyti“ yra naudojama BPK, tačiau ji turi skirtingą lingvistinę prasmę, o tai išryškėja įstatymo nuostatose. Pavyzdžiui, nukentėjusysis gali „prašyti“ taikyti jam anonimiškumą, „prašyti“ prokuroro išreikalauti daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Tačiau BPK nuostatose nurodoma, kad tokie prašymai nesuponuoja adresatų juos vykdyti besąlygiškai. Priešingai, BPK 44 straipsnio 10 dalyje nurodoma, kad „Kiekvienas nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi teisę „reikalauti“, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos

veikos padarytos žalos atlyginimą”. Nusikalstamą veiką padariusio asmens nustatymas, teisingas nubaudimas bei žalos atlyginimas nukentėjusiajam nėra prašymas, kurio galima nevykdyti, bet verčiau baudžiamojo proceso tikslas ir siekiamybė, todėl ir to siekiančių pareigūnų pareiga. Reikia nepamiršti dar ir to, kad įstatymų leidėjas turi pareigą sudaryti kuo suprantamesnius ir tikslingesnius įstatymus, įskaitant kuo tikslesnės žodžio lingvistinės prasmės pritaikymą. Šio darbo autorės nuomone, įstatymo leidėjas teleologiškai asmens reikalavimą pripažinti jį įtariamuoju numatė kaip turintį privalomąjį pobūdį jį vykdančiam subjektui. Tokia išvada darytina iš įstatymų leidėjo įtvirtintos formuluotės, kad tam tikri asmenys turi teisę ne tik „prašyti“, bet ir „reikalauti“. Nors pripažinimas įtariamuoju kelia tam asmeniui riziką patirti daugiau procesinių suvaržymų, tačiau tai *per se* nepatvirtina jo kaltumo. Teisė būti pripažintam įtariamuoju ikiteisminio tyrimo metu išaiškėjus pakankamai svarių aplinkybių, leidžiančių įtarti, kad konkretus apklausiamasis iš tikrųjų padarė nusikalstamą veiką, garantuoja nemažai papildomų teisių, susijusių su teisės į savigną, realizavimo galimybę. Konkrečios įtariamajam suteikiamos teisės procese apibrėžtos BPK 21 straipsnio 4 dalyje. Jos apima: teisę žinoti, kuo jis įtiriamas, teisę turėti gynėją, teisę pareikšti nušalinimus, apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus, teisę pateikti prašymus, teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ir kt. Pastebėta, kad „vien pats tapimas įtariamuoju ... užtikrina šiam asmeniui *status activus procesualis*, leidžiantį būti sąlygiškai savarankišku, tiesioginiams procesiniams priešininkams – ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir prokurorui – lygiaverčiu proceso subjektu, galinčiu teisėtomis priemonėmis ir būdais daryti įtaką prieš jį nukreipto proceso eigai ir rezultatams“ (Merkevičius, 2005, p. 107). Todėl įvertinus visas bylos faktines aplinkybes įmanomos situacijos, kai įgyti įtariamojo statusą gali būti efektyvesnės gynybinės strategijos dalis. Pavyzdžiui, įgyjant teisę pareikšti nušalinimus akivaizdžiai šališkiems ikiteisminio tyrimo pareigūnams, susipažįstant su reiškiamu įtarimu ir tikslingiau parenkant save teisinančius įrodymus, ir pan.

Rekomendacijų 14 dalyje teigiama, kad specialusis liudytojas gali tapti įtariamuoju tik tada, kai „faktiniai duomenys pagrindžia minimalią tikimybę, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė prašymą pateikęs asmuo“. Tačiau Rekomendacijų 6 dalies teiginys, kad „Asmuo gali būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas, jeigu byloje yra duomenų, kad galimai buvo padaryta nusikalstama veika ir ją galimai padarė būtent šis asmuo, tačiau tokių duomenų nepakanka įtariamojo statusui suteikti“ *de facto* reiškia tos pačios minimalios tikimybės egzistavimą, kad nagrinėjamą nusikalstamą veiką padarė konkretus asmuo. Iš tikrųjų žodžiai „galimai“ ir „minimali tikimybė“ yra vienas kitą aiškinantys, o atskirai lingvistiškai interpretuojant jų reikšmę prieitina prie bendros išvados,

jog abu jie reiškia mažiausio tikėtino aplinkybę, kuri gali įvykti, atsitikti (Zodynas.lt, 2024; Lietuviuzodynas.lt, 2024; Zodis.eu, 2024). Ši analizė tik dar kartą patvirtina jau anksčiau darbe aptartą išvadą, jog specialusis liudytas taip pat yra faktinis įtariamasis. Todėl Rekomendacijų nuostatose neturėtų būti remtasi tokiomis abstrakčiomis, panašiomis ir iš esmės tik vienas kitą papildančiomis sąvokomis, kuriomis siekiama sureguliuoti dvi iš esmės skirtingas teises situacijas, nuo kurių priklausytų procesinis asmens likimas. Kitaip tariant, kuriomis remiantis būtų laikoma pagrįsta asmeniui suteikti įtariamojo statusą, o tuo pačiu – papildomų teisių, realizuojančių teisės į gynybą, įgyvendinimą, arba jo nesuteikti. Kadangi „Rašytinį specialiojo liudytojo prašymą pripažinti įtariamuoju nagrinėja prokuroras“ (Rekomendacijų 14 d.), pritaria išsakyta nuomonei, jog „duomenų pakankumas yra subjektyvi sąvoka, priklausanti [tik] nuo prokuroro ... valios“ (Rakevičiūtė, 2022, p. 38). Deja, bet tokios situacijos sudaro palankias sąlygas prokurorui manipuliuoti specialiuoju liudytoju, versti jį pasisakyti save kaltinančius parodymus žadant suteikti daugiau jau minėtų procesinių garantijų. Bet kokie prieštaravimai pasisakyti gali tapti pagrindas asmens nepripažinti įtariamuoju argumentuojant vien tuo, jog nesurinkta pakankamai duomenų, reikalaujamų tai pačiai minimaliai tikimybei pagrįsti. Teikti skundą ir ginčyti prokuroro išvadą tinkamai argumentuojant taip pat būtų sudėtinga, mat „Yra ar ne pakankamas nustatyti [minimalią tikimybę] – sudėtinga, nes nėra bendrų taisyklių“ (Zubrickaitė, 2016, p. 30). Taigi, specialiojo liudytojo reikalavimas pripažinti jį įtariamuoju turėtų būti privalomas jį vykdančiam prokurorui, nes specialusis liudytojas vis tiek jau yra faktinis įtariamasis. Galimumas specialųjį liudytoją pripažinti įtariamuoju tik įvykdant reikalavimą, kuris pateikiamas formuluote „turėti faktinių duomenų, kurie pagrįstų minimalią tikimybę“, sudaromos sąlygos prokurorui piktnaudžiauti apklausiamojo privilegija tylėti.

Kita viena iš svarbiausių teisių – teisė turėti gynėją, kuri taip pat yra sudedamoji teisė į veiksmingą gynybą dalis, ir viena iš tinkamų savęs nekaltinimo privilegijos užtikrinimo garantų, taip pat yra nepagrįstai ribojama specialiajam liudytojui. 2007 m. EŽTT byloje buvo pripažinta, kad „ankstyvas teisės turėti gynėją užtikrinimas yra svarbi priemonė, apsauganti nuo teisės nekaltinti savęs pažeidimų“ (*Salduz prieš Turkiją* [2007] ECHR 36391/02 (2007 m. balandžio 26 d.) cituota Goda, 2014, p. 119). Gynėjas, turintis teisinį išsilavinimą ir bylinėjimosi patirtį, gali padėti apklausiamajam atskirti ir išvelgti riziką, kurie jo duodami parodymai gali būti išimti iš konteksto ir panaudoti kaip jį kaltinantys. Nesunku pritari, kad tokios patirties ir išsilavinimo neturintis asmuo ne visada gali suprasti, kada ir kokių konkrečių pasisakymų reikėtų vengti. Tuo tarpu analizuojamose Rekomendacijų 12 dalies 3 punkte nurodoma, kad specialusis liudytojas turi teisę turėti

įgaliotą atstovą, tačiau jam nėra suteikiama teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, įskaitant gynėją (advokatą). Įgaliotaisiais atstovais pagal įstatymą gali būti laikomi ne tik advokatai, bet ir paprasti asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą, kurie, deja, „nepriylgsta gynėjui nei kvalifikacine, nei etikos prasme“ (Kaminskaitė, 2018, p. 30). Vadinas, *de facto* įtariamasis byloje įgaliotuoju atstovu „turi pasirūpinti pats, savo jėgomis“, nes esamame reguliavime netiesiogiai pripažįstama, kad baudžiamajame procese jam neva nėra būtinas advokatas (Lipunova, 2014, p. 37). Todėl net pastarajam neturint pakankamų finansinių galimybių jį pasisamdyti valstybė neturi pareigos jo garantuoti. Darbo autorės nuomone, tai pažeidžia Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalį, skelbiančią, kad „Asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ... nuo ... pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą“ bei tarptautinius teisės aktus, nes akivaizdžiai apsunkinama asmens teisė „nekliudomai, nevaržomai ir nekontroliuojamai – apsispręsti ..., ar ir ką jis nori pasakyti (paaiškinti)“ (Merkevičius, 2008, p. 552). Mat, pritartina, kad be kvalifikuotos teisinės pagalbos tai ne visada gali būti tinkamai užtikrinta. Apmaudu, bet BPK apie asmens, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, galimybes turėti gynėją tiesiogiai taip pat nenumato. Todėl negalima nesutikti su nuomone, jog specialiajam liudytojui, kaip ir *témoin assisté*, prancūziškam specialiojo liudytojo variantui, yra „būtina ... numatyti galimybę naudotis gynėjo paslaugomis“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 245). Taigi, teisės turėti advokatą nesuteikimu taip pat sudaromos sąlygos specialiojo liudytojo teisės savęs nekaltinti pažeidimų atsiradimui.

Teisės doktrinoje taip pat galima rasti įžvalgų apie tai, kad Rekomendacijų 12 dalies 3 punktas, numatantis specialiojo liudytojo teisę turėti įgaliotą atstovą, pažeidžia BPK 55 straipsnio 1 dalį (Kaminskaitė, 2018, p. 29). Tariamasis pažeidimas argumentuojamas tuo, jog BPK 55 straipsnio 1 dalies baigtiniame sąraše asmenų, kuriuos gali atstovauti įgaliotieji atstovai, nėra paminėta specialiojo liudytojo. Tačiau šio darbo autorė nesutinka su A. Kaminskaitės išsakyta nuomone. Kaip jau anksčiau šiame darbe aptarta, specialusis liudytojas pagal BPK nuostatas yra tas pats liudytojas, kuriam papildomai gali būti pritaikytos tam tikros išimtinės nuostatos konkrečiau proceso veiksmo metu. Tai, kad Rekomendacijose šiam asmeniui yra sugalvojamas naujas pavadinimas, įvedami nauji apribojimai, *de jure* nesukuria naujo procesinio statuso baudžiamajame procese. Todėl tuo pačiu negalima reikalauti, kad BPK šis asmuo būtų atskirai minimas. Priešingu atveju tai prieštarautų teisės viršenybės principui. Taigi, manytina, prieštaravimo tarp BPK 55 straipsnio 1 dalies ir Rekomendacijų 12 dalies 3 punkto šiuo atveju nėra.

Apibendrinančiai išvadai puikiai tinka jau minėtas LAT išaiškinimas, jog „negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuriuo vadovaudamiesi teisėsaugos institucijų

pareigūnai galėtų reikalauti duoti parodymus prieš save ..., o tokio reikalavimo nevykdant – taikyti emocinio poveikio priemones (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018 ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2013). Vis dėlto, darbo autorės nuomone, poįstatyminiu teisės aktu kaip tik tai ir yra daroma – sukuriamas naujas reguliavimas, Rekomendacijos, kuriose įteisinamas netiesioginės prievartos priemonių taikymas asmens, kuris gali pasakyti save kaltinančius parodymus, atžvilgiu. Šiuo poįstatyminiu teisės akto pagrindu yra tik dirbtinai bandoma sukurti naują procesinį statusą, kuriuo remiantis nustatomos priemonės apeiti įstatyminį draudimą asmenį netiesiogiai versti duoti parodymus. Viso to siekiama taikant papildomus apribojimus, kurie, *inter alia*, laikytini papildomų psichologinio poveikio priemonių taikymu. Aptariamame teisės akte asmeniui nėra suteikiama absoliuti teisė pasirinkti netapti specialiuoju liudytoju taip įteisinant galimybę asmenį prievarta pripažinti specialiuoju liudytoju; bei ribojama teisė į gynybą, nesuteikiant absoliučios teisės tapti įtariamuoju ir nevaržomos galybės turėti advokatą. Be to, lieka iki galo nepagrįstas Rekomendacijų 2 dalies reikalavimas BPK 80 straipsnio 1 punktą, reglamentuojantį asmens, galinčio pasisakyti apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, apklausos išimtį taikyti tik itin retais atvejais. Tokios teisiškai iki galo nepagrįstos nuostatos, kurios savo esme yra prievartinio pobūdžio, neabejotinai kelia bereikalingą papildomą psichologinį spaudimą faktiniam įtariamajam. Taip apsunkinamas jo tinkamas absoliučios teisės savęs nekaltinti įgyvendinimas, kuri, *inter alia*, neatsietai susijusi su nevaržoma galimybe realizuoti įstatyme numatytas teises, užtikrinančias veiksmingą gynybą. Ne be reikalo yra pasakyta, kad „visi emocinio poveikio būdai siekiant išgauti kaltinamojo parodymus ar prisipažinimą, vienaip ar kitaip yra susiję su apgaule ir kaltinamojo teisių pažeidimu“ (Rakevičiūtė, 2022, p. 16-17).

Todėl šio darbo autorė sutinka su A. Juozapavičiaus nuomone, kad specialiojo liudytojo institutas nėra orientuotas į žmogaus teisių apsaugą ir nepagrįstai jas pažeidžia (Juozapavičius, 2020, p. 40). Prieitina prie išvados, jog A. Juozapavičiaus išsakyta didelė kritika specialiojo liudytojo atžvilgiu dėl savęs nekaltinimo privilegijos tariamos apsaugos stiprinimo yra visiškai pagrįsta (Juozapavičius, 2020, p. 30). Tapimas specialiuoju liudytoju turėtų stiprinti Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje numatytą privilegijos savęs nekaltinti apsaugą, tačiau tai ne tik kad apskritai nesuteikia jokios procesinės naudos asmeniui, tačiau prisideda prie šios privilegijos tinkamo įgyvendinimo silpninimo (Juozapavičius, 2020, p. 30).

IŠVADOS

1. Savęs nekaltinimo privilegija pasaulyje nesivystė nuosekalia linkme. Viduramžių epochoje, vyraujant inkviziciniam procesui, įtariamasis dažnai buvo verčiamas pripažinti padarę nusikalstamas veikas be galimybės tylėti. *Nemo tenetur accusare se ipsum* (lot. *niekas neprivalo savęs kaltinti*) principo atsiradimas 1641 m., siejamas su Žvaigždžių rūmais (angl. *The Star Chamber*) Anglijoje, pažymėjo reikšmingą poslinkį privilegijos savęs nekaltinti plėtrai. Praėjus daugiau nei šimtmečiui, šis principas turėjo įtakos draudimui versti duoti parodymus prieš save įtraukimui į JAV 5-ąją Konstitucijos pataisą. Kaip ir buvo įprasta to meto laikais, istoriniai Lietuvos teisės šaltiniai atspindėjo bendrą neigiamą viduramžių laikų požiūrį į asmens teisę tylėti ir nepripažinti savo kaltės. Pirmoji aiški nuoroda į privilegiją savęs nekaltinti pasirodė 1864 m. carinės Rusijos teismų statute, taikytame Lietuvos valstybės teritorijoje.
2. Konstitucinė teisė tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką yra pripažįstama teisingo proceso pagrindu. Ji saugo prigimtinių žmogaus orumą bei autonomiją. Tinkamai įgyvendinant privilegiją savęs nekaltinti užtikrinama asmens teisė į gynybą bei nekaltumo prezumpcijos laikymasis. Galiausiai, draudimu versti duoti parodymus prisidedama prie to, kad asmens parodymai nebūtų gaunami pasitelkus bet kokio pobūdžio prievartą, todėl tokiu būdu, *inter alia*, yra mažinama teisingumo klaidų atsiradimo rizika.
3. Išimtinė teisė visiškai tylėti, pateikti tik dalį turimų parodymų arba atsakinėti tik į tam tikrus užduodamus klausimus viso baudžiamojo proceso metu sudaro savęs nekaltinimo privilegijos turinį. Šia privilegija pareigūnų bet koku būdu organizuojamų apklausų metu gali naudotis visi asmenys, kurių parodymų dalyką gali sudaryti informacija apie tikėtiną jų dalyvavimą nusikalstamoje veikoje. Teisė nekaltinti savęs tokiam asmeniui privalo būti suprantamai išaiškinta prieš kiekvieną vykdomą jo apklausą. Asmens pasirinkimas ja pasinaudoti negali jokia linkme paveikti asmens padėties baudžiamajame procese. Bet kokie parodymai, gauti pažeidžiant tokio asmens teisę savęs nekaltinti, negali įgyti jokios įrodomosios reikšmės.
4. Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimai nustatomi ne tik praktikoje, bet ir teorijoje.
 - 4.1. Dažniausi praktiniai pažeidimai pasitaiko, kai (1) *de facto* įtariamasis yra apklausiamas kaip liudytojas bendra tvarka; (2) asmuo verčiamas pripažinti savo kaltę netiesioginiais būdais, pavyzdžiui, įtikinėjant, kad tai jam bus procesiškai naudingiau, arba pritaikant kardomąsias priemones; (3) apklausą vykdomas

pareigūnas naudoja įvairias gudrybes apklausiamojo atžvilgiu, pavyzdžiui, inicijuoja neoficialius pokalbius su įtariamaisiais taikant privačius asmenis, kurie formaliai nėra saistomi jokiais ryšiais su valstybės teisėsaugos institucijomis. Tačiau Konstitucinis Teismas pažymi, jog ne tik kiekviena netiesioginė, bet ir tiesioginė prievarta negali *per se* lemti konstitucinės asmens teisės tylėti ir (ar) neduoti parodymų prieš save pažeidimą. Kiekvieną kartą būtina įvertinti visą aplinkybių visumą.

- 4.2. Teorijoje (4) BPK reikalavimas paklausti asmens, ar šis pripažįsta savo kaltumą, prieš tai neišaiškinant jo teisės tylėti; bei (5) Rekomendacijose vadinamojo specialiojo liudytojo atvesdinimo galimybė taip pat pripažintinos kaip vertimo duoti parodymus prieš save įstatyminės išraiškos.
5. Tinkamam privilegijos savęs nekaltinti realizavimui iššūkių taip pat kelia Rekomendacijos. Pastarosiomis siekiama apeiti konstitucinį draudimą asmenį versti duoti parodymus, (1) taikant daugiau psichologinio spaudimo. Asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, yra nepagrįstai verčiamas tapti specialiuoju liudytoju, kuris iš tikrųjų yra tik konkretaus proceso veiksmo dalyvis, neturintis jokių papildomų procesinių pareigų. (2) Asmenį apklausiant bendra tvarka liudytojo procesiniu statusu argumentuojant vien tuo, jog apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją galima tik itin retais atvejais, kaip tai nurodoma Rekomendacijose, taip pat sudaromos nepagrįstos sąlygos piktnaudžiauti asmens teise tylėti. Rekomendacijų nuostatos taip pat (3) riboja faktinio įtariamojo teisę įgyti įtariamojo statusą baudžiamajame procese, (4) nesuteikia absoliučios teisės turėti advokatą, kurios nepagrįstai trukdo užtikrinti tinkamą bei veiksmingą teisinę gynybą. Būtent tokie teisės į gynybą pažeidimai turi įtakos ir netinkamam savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimui.

PASIŪLYMAI

Atsižvelgiant į padarytas išvadas, siūlytina:

Pakeisti BPK 83 straipsnio 2 dalį ir ją išdėstyti taip:

„2. Liudytojui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba be teisėto pagrindo atsisako ar vengia duoti parodymus, gali būti taikomos šio Kodekso 163 straipsnyje ir 142 straipsnio 1 dalyje numatytos procesinės prievartos priemonės.“

Pakeisti BPK 271 straipsnio 2 dalį ir ją išdėstyti taip:

„2. Po to teismo posėdžio pirmininkas kaltinamajam išaiškina jo teisę duoti paaiškinimus, atsakyti į klausimus arba tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Be to, teismo posėdžio pirmininkas paaiškina, kad kaltinamasis posėdyje turi teisę užduoti klausimus apklausiamiems asmenims, pareikšti savo nuomonę dėl kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pareiktų prašymų ir duoti paaiškinimus dėl tiriamų įrodymų.“

Pakeisti BPK 272 straipsnio 1 dalį ir ją išdėstyti taip:

„1. Teismo posėdžio pirmininkas paklausia kaltinamąjį, ar šis supranta kaltinimą, reikiama atvejais išaiškina kaltinamajam to kaltinimo esmę ir paklausia, ar jis prisipažįsta kaltas. Kaltinamasis turi teisę motyvuoti savo atsakymą.“

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. TEISĖS NORMINIAI AKTAI

1.1. Nacionaliniai teisės norminiai aktai

2. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas (1993). *Valstybės žinios*, 24-0
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341
6. Lietuvos Respublikos Seimo statutas (1994). *Valstybės žinios*, 15-249
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41-1, 77-2, 80-1, 374-1, 374-2, 412-1 straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, 81-3313
8. Dėl Rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka patvirtinimo (2008). *Valstybės žinios*, 6-234
9. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas (1961). *Vyriausybės žinios*, 18-147
10. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1961). *Vyriausybės žinios*, 18-148

1.2. Tarptautiniai teisės norminiai aktai

11. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3288
12. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (1984). *Valstybės žinios*, 2006, 80-3141

2. SPECIALIOJI LITERATŪRA

13. Ancelis, P. *et al.* (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: UAB Industros

14. Ažubalytė, R., Jurka, R. ir Zajančkauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras
15. Bekarija, Č. (1992). *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vertė R. Burokas. Vilnius: „Minties“ leidykla
16. Choo, A. L. (2013). *The Privilege Against Self-Incrimination and Criminal Justice*. London: Hart Publishing. Bloomsbury Collections
17. Goda, G. (2004). *Vertybinių prioritetų baudžiamajame procese*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras
18. Helmholz, R. H. (1990). Origins of the Privilege Against Self-Incrimination: The Role of the European *Ius Commune*. *New York University Law Review*, 65, p. 962-991 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2492&context=journal_articles [žiūrėta 2024 m. kovo 12 d.]
19. Jankauskas, S. (2016). *Asmens, kuris prokuroro nutarimu yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, statusas baudžiamajame procese*. Magistro darbas, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
20. Juodgudytė, M. (2018). *Specialiojo liudytojo statuso problemos baudžiamajame procese*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas: Kauno kolegija, 167-172
21. Juozapavičius, A. (2020). Specialusis liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo? *Teisė*, 114, 26–48
22. Jurka, R. (2009). *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras
23. Kaminskaitė, A. (2018). *Ar asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, procesinio statuso teisinis reguliavimas nepažeidžia teisės į gynybą?* Magistro darbas, socialiniai mokslai, teisė, Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
24. Kilinskas, V. (2005). Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. *Teisė*, p. 50-70 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367155515007/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2024 m. vasario 29 d.]
25. Kuconis, P. (2023). „Specialusis liudytojas“ baudžiamajame procese. *Teisė*, 126, p. 116-130

26. Lipunova, J. (2014). *Specialaus liudytojo samprata baudžiamajame procese*. Magistro darbas, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
27. Machovenko, J. (2019). *Teisės istorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
28. Maksimaitis, M. ir kt. (1997). *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia
29. Merkevičius, R. (2005). Ikiteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. *Teisė*, 57, 106-127
30. Merkevičius, R. (2006). *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 60, 50-67
31. Merkevičius, R. (2008). *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras
32. Merkevičius, R. (2013). Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijų kaip baudžiamojo proceso teisės šaltinių problematika. *Teisė*, 88, 73-93
33. Montesquieu, C. de S., B. de (2001). *The Spirit of Laws* [interaktyvus]. Translated by T. Nugent. Batoche Books. Prieiga per internetą: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/montesquieu/spiritoflaws.pdf> [žiūrėta 2024 m. balandžio 9 d.]
34. Pirmasis Lietuvos Statutas (2012), Iš: *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*, Gelumbauskienė, R. ir Šapoka, G. (sud.). Vilnius: Justitia, 90-144
35. Rakevičytė, A. (2022). *Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje*. Magistro darbas, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
36. Schulhofer, S. J. (1991). Some Kind Words for the Privilege against Self-Incrimination. *Valparaiso University Law Review*, 26(1), p. 311-336 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_pdf.cgi?handle=hein.journals/valur26§ion=28 [žiūrėta 2024 m. kovo 6 d.]
37. Sundaram, S. and Rajavenkatesan, P. R. L. (2022). Protection Against Self-Incrimination - Principles and Practice - A Comparative Analysis. *Indian Journal of Law and Justice*, 13(1), p. 280-306 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ir.nbu.ac.in/bitstream/123456789/4609/1/Protection%20against%20Self-Incrimination%20%E2%80%93%20Principles%20and%20Practice%20-%20A%20Comparative%20Analysis.pdf> [žiūrėta 2024 m. kovo 6 d.]
38. Vansevičius, S. (1996). *Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919-1940 metais*. Mokomoji priemonė. Vilnius: "Justitia"

39. Williams, W. S. (1955). Self-Incrimination—Historical Background of the Doctrine. *Kentucky Law Journal*, 44(1), 124-130
40. Zubrickaitė, M. (2016). *Asmens, įtariamo nusikalstamos veikos padarymu, samprata*. Baigiamasis darbas, socialiniai mokslai, teisė, SMK Aukštoji mokykla. Vilnius

3. TEISMŲ PRAKTIKA

3.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

41. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3004
42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-445
43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1-7
44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 51-1894
45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 40-1950
46. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada. *Valstybės žinios*, 20413

3.2. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

47. *Saunders prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 19187/1991, [1996-12-17].
ECLI:CE:ECHR:1996:1217 JUD0019187/91

3.3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008
49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2013
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 15 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normų, nustatančių įtariamojo ir kaltinamojo teises, taikymo apžvalga, Nr. AB-45-1

52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-257-788/2017
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-495/2019
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-127-689/2020
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-9-719/2021
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-50-942/2021
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-57-648/2021
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-6-976/2022
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. sausio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-594/2024
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-697/2024
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-8-976/2024
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. kovo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-489/2024

3.4. Lietuvos apygardos teismo praktika

65. Panevėžio apygardos teismo 2014 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-140-185/2014

4. KITI ŠALTINIAI

66. 15min. *Išpopuliarėjęs specialiojo liudytojo statusas kelia abejonių*. [interaktyvus] (modifikuota 2017-01-23). Prieiga per internetą:

- <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/ispopuliarejes-specialiojo-liudytojo-statusas-kelia-abejoniu-56-744542> [žiūrėta 2024 m. vasario 21 d.]
67. dictionary.cambridge. *Privilege*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/privilege> [žiūrėta 2024 m. vasario 22 d.]
68. Liberties. „*Mirandos*“ *teisės Europos Sąjungoje*. [interaktyvus] (modifikuota 2014-08-26). Prieiga per internetą: <https://www.liberties.eu/lt/stories/es-mirandos-teises/1722> [žiūrėta 2024 m. vasario 21 d.]
69. Lietuviuzodynas.lt. *Privilegija*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Privilegija> [žiūrėta 2024 m. vasario 22 d.]
70. Lietuviuzodynas.lt. *Tikimybė*. [Interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.lietuviuzodynas.lt/zodynas/Tikimybe> [žiūrėta 2024 m. kovo 13 d.]
71. Oxford Reference. *Nemo tenetur seipsum accusare* overview. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100228954> [žiūrėta 2024 m. kovo 10 d.]
72. Zodynas.lt. *Minimalus*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/m/minimalus> [žiūrėta 2024 m. kovo 13 d.]
73. Zodis.eu. *Galimas reikšmė*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://zodis.eu/reiksme/galimas> [žiūrėta 2024 m. kovo 13 d.]

SANTRAUKA

Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje

Austėja Marcinkevičiūtė

Pradžią savęs nekaltinimo privilegijos atsiradimui ir *nemo tenetur accusare se ipsum* (liet. *niekas neprivalo savęs kaltinti*) principo suformulavimui lėmė 1641 m. Anglijos Žvaigždžių rūmų teismas (angl. *The Star Chamber*). Istoriniuose Lietuvos teisės šaltiniuose, kaip ir kitose to meto valstybėse, buvo įteisintas vertimas asmenį pripažinti savo kaltę iškilus įtarimams. Pirmųjų užuomazgų apie savęs nekaltinimo privilegiją Lietuvos teisėje galima atrasti 1864 m. Teismų statute.

Konstitucinis draudimas asmenį versti duoti parodymus prieš save yra laikomas teisingo proceso pagrindu. Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje šia teise disponuoja asmenys, kurių parodymų dalyką gali sudaryti duomenys apie tikėtiną jų dalyvavimą nusikalstamoje veikoje. Šia privilegija, kuri susideda iš asmens teisės visiškai tylėti ar atsakyti tik į tam tikrus užduodamus pareigūnų klausimus, galima pasinaudoti bet kokių organizuojamų apklausų metu. Disponuojantis šia privilegija taip pat turi nebaudžiamą galimybę meluoti. Prieš kiekvieną tokią apklausą teisė nekaltinti savęs turi būti suprantamai paaiškinta.

Pripažįstama, jog praktikoje neteisėtai verčiama duoti parodymus prieš save, kai: *de facto* įtariamasis yra apklausiamas liudytojo procesiniu statusu; asmens atžvilgiu yra naudojamos įvairios gudrybės arba verčiama pripažinti savo kaltę kitais netiesioginiais būdais. Teoriniai pažeidimai arba nepagrįstos prielaidos jiems susidaryti atsispindi įstatyminiam reikalavime paklausti asmens, ar šis pripažįsta savo kaltę, prieš tai neišaiškinant jo teisės tylėti; nuostatoje, numatančioje Rekomendacijose vadinamo specialiojo liudytojo atvedinimo galimybę. O Rekomendacijų nuostatomis, kuriose: nurodoma apklausti asmenį taikant liudijimo ypatumus tik itin retais atvejais; nesuteikiama *de facto* įtariamajam galimybės pačiam nuspręsti, ar tapti specialiuoju liudytoju; bei ribojama asmens teisė į gynybą, sudaromos nepagrįstos sąlygos pareigūnams piknaudžiauti savęs nekaltinimo privilegija.

SUMMARY

Implementation of the Privilege Against Self-Incrimination in Lithuanian Criminal Procedure Law

Austėja Marcinkevičiūtė

The origin of the privilege of self-incrimination and the principle of *nemo tenetur accusare se ipsum* (no-one is obliged to incriminate himself) was laid down by the Star Chamber Court in 1641. Historical sources of Lithuanian law, as in other countries of the time, formalised the compulsion for a person to confess his or her guilt when suspicions arose. The first hints of the privilege of self-incrimination in Lithuanian law can be found in the 1864 Statute of Courts.

The constitutional prohibition against compelling a person to give evidence against himself is considered to be the basis of a fair trial. In Lithuanian criminal procedural law, this right is available to persons whose testimony may be based on evidence of their probable involvement in a criminal offence. This privilege, which consists of the right to remain completely silent or to answer only certain questions asked by officials, may be exercised during any interrogation organised. A person who disposes of this privilege also has the possibility to lie with impunity. The right not to incriminate oneself must be clearly explained before any such questioning.

It is recognised that, in practice, it is unlawful to compel a person to give evidence against himself or herself when: the *de facto* suspect is questioned in the procedural capacity of a witness; the person is subjected to a number of tricks or is forced to admit his or her guilt by other indirect means. Theoretical irregularities or unjustified presumptions of such irregularities are reflected in the legal requirement to ask the person whether he or she admits guilt without first explaining his or her right to remain silent; in the provision allowing for the possibility of bringing in a special witness. And the provisions of the Recommendations, which: prescribe that the questioning of a person by means of the special witness testimony is to be carried out only in extremely rare cases; do not give the *de facto* suspect the possibility of deciding whether to become a special witness; and restrict the person's right of defence, create unjustified conditions for officials to abuse the privilege of self-incrimination.